

ÉKWÉ JONAL

NKE NDI IGBO SCHOLARS FORUM, NIGERIA

Volume 11; No 1, February, 2019

Onyenhazi:

Onukwube Alex Alfred Anedo

+2348037859249; +2348149225739

ÉKWÉ JŌNAL

Ōkwa ideta akwūkwo

Ékwe Jŋnal nke ndi IGBO SCHOLARS FORUM, Nigeria na-akpoku ndi odee nwere ederede e nyochere ma dezie nke oma n'ihe gbasara Igbo na ndi ya, ka ha wete ha ka e biputara ha n'Ekwe Jŋnal.. Anyi na-anabata ederede na atumaatu obula metutere odimma ndi mmadu, asusu, ekpemekpe, agumakwukwo, mgbaragwu na mkpakwukwo, Akukontola, Akunaba, Mmekorita mmadu na ibe ya, Omenala, Nkanazu, Mmekorita azumahia, Ochichi, Gburugburu, dgz. Zite akwukwo gi dika akpaozi ntado nke ikuku site n'akara ozi ikuku a: igboscholarsforum@yahoo.com maobu i biputa ya n'akwukwo uzobu ma zigara ya otu onye n'ime ndi nhazi Jŋnal a.Udi nruakaebe ihe ndi e legere anya n'ide ederede anyi ga-anabata bu MLA agba nke asaa. Jŋnal a bu n'obi idi na-eweputa akaoru ya kwa.

Onukwube Alex . A. Anedo

Onyenhazi

IGBO SCHOLARS FORUM NIGERIA

Department of African & Asian Studies,

Nnamdi Azikiwe University Awka,

Anambra State – Nigeria

Phone: +2348037859249, 08149225739

e-mail:igboscholarsforum@yahoo.com;

web: <http://www.igboscholarsforum.com.ng>

Vol.11; No.1 February, 2019. ISSN: 2476-8448

Printed by:

Besing Books Multipurpose Publications

No. 9 Wisdom Avenue, Suleja, Niger State

08060850177

ISSN: 2476-8448

NSIRI N'OCHE NHAZI

Ekwe Jonal bụ otu n'akaorụ ndị Igbo Scholars Forum nke malitere site n'obi inu oku iji chikolata umuaka Igbo guru akwukwo ka ha wee nwee ike imalite chewe echichi dika ndi Igbo site n'ideputa akwukwo, na-ezuko ma na-enwe ogbakọ. N'eziokwu, o bu Dr. Onukwube Alexander Alfred Anedo malitere Igbo Scholars Forum was founded nke bidoro mgbe ha weputere akwukwo ha dere maka nna okputoro okpu nke otu a bu Prof. Obed Muojekwu Anizoba (Ozonwa),ka onwa Disemba nke afọ 2013 di mkpuru ubochi iri na ise. Iji kwanyere ya ugwu. N'afọ oma ya, Prof O. M. Anizoba kwere ha onya ikuku, <http://www.igboscholarsforum.com.ng> ebe ha gagesi na-agwa uwa ndi ndi Igbo bu, ihe gbasara ndu ha na ihe ha kwenyere na ya.. Jonal ndi ozọ nke ndi otu a chorọ isi na ha na-eche Igbo n'ihu ndi uwa bu Ideal Journal na Igbscholars Journal.

Onukwube A. A. Anedo, Ph.D.

Ndị ndụmọdụ:

1. Dr. Mrs. Lizzy Anizoba

Department of English and Literature, Paul University, Awka – Nigeria

2. Prof. Sam Uzochukwu

Department of Linguistics, African & Asian Studies, University of Lagos Nigeria

3. Prof B. Okolo

Department of Languages & Linguistics, University of Benin, Edo State, Nigeria

4. Prof. Paul Ikechukwu Oguguo

Department of Philosophy, faculty of Arts, Nnamdi Azikiwe University, Awka, Nigeria

5. Dr. Mrs. Evelyn Ezinwanne Mbah

Department of Linguistics, Igbo & Other Nigerian languages, Faculty of Arts, University of Nigeria, Nsukka, Nigeria

6. Dr. Lucy Mgbemgasha Apakama

Department of Nigerian Languages, Alvan Ikoku Federal College of Education, Owerri, Imo State, Nigeria

(c) Igboscholarsforum 2019

Ndị so n'otu ndị nhazi

1. Onukwube Alex Alfred Anedo (Onyeisi Oche)

Ph.D. (African Culture & Civilization); M. A. (African Culture & Civilization); M.Phil. (Chinese Culture & Anthropology); B.A.Ed. (Ed/Igbo/Linguistics); N.C.E. (Igbo/Religion); Diploma in Chinese Studies. Senior Lecturer, Nnamdi Azikiwe Umniversity, Awka; Visiting Senior Lecturer, Department of Linguistics, Igbo & Other Nigerian languages, University of Nigeria, Nsukka, Nigeria

2. Rev. Bro. Charles Ogbuchukwu Okeke

Ph.D; M.A. (ATR), B.D (Theo); B.Phil, PGDE, Dipl (Italian & French), Head of Department, Relious Studies, Nwafor Orizu College of Education, Nsugbe, Anambra State, Nigeria,

3. Enyinnia Samuel Ikoku

Ph.D, M.A; B.A. PGDE.(JOS). Specialist in Igbo Literature & Stylistics Department of Linguistice, Igbo & Other Nigerian languages, University of Nigeria, Nsukka, Nigeria

4. Friday Ifeanyichukwu Ogbuehi

Ph.D; M.A. B.A Department of Religion, Trinity Theological College, Umuahia, Abia State, Nigeria.

5. Deacon Ndubuisi Ogbonna Ahamefula

B. A. Linguistics M. A. Linguistics,
Department of Liguistic, Igbo & Other Nigerian languages,
University of Nigeria Nsukka

6.Viola Chinenye Edeze

Ph.D;(African Culture & Civilization), M.A.; B.A.Ed/Igbo/Lin
Department of Nigerian Languages, Alvan Ikoku Federal College of Education, Owerri, Imo State, Nigeria

7.Chimezie Okoye

B.A. (English) Odeakwukwọ, IgboScholars Forum, Nigeria.
Besing Books, No. 9 Wisdom Avenue, Suleja, Niger State.

8. Ben Nkemdirim Igbokwe

B.A. M.A. Ph.D. (NAU) African Culture & Civilization
School of General Studies, Federal University of Technology,
Owerri, Imo State, Nigeria

©Igbo scholars' forum, Nigeria 2019

Ndị́naya na ndị́ Odee

1. Mmetuta mọ́fım/usoro mmebe okwu Igbo waawa n’odide okwu Igbo izugbe n’ogo sinịọ sekọndirị dỊ na steeti ebonyi na enugu

Dr. Uchenna Fabian Ude

Department of Arts Education, University of Nigeria, Nsukka
uchenna.ude@unn.edu.ng ; 08064231662

2. Agwa Na Akparamagwa N’ejije Igbo

Igbeaku, Benjamin ChimuatUlamUra (Ph.D.)

Department of Linguistics, Igbo & Other Nigerian Languages
University of Nigeria, Nsukka
+234803 315 6026; benjamin.igbeaku@unn.edu.ng

Ọnụzulike, Chinyere Ada (MRS)

Department of Linguistics, Igbo & Other Nigerian Languages
University of Nigeria, Nsukka
+234703 988 7466; nkechinyerezioma@gmail.com

**Mmetuta mofim/usoro mmebe okwu Igbo waawa n'odide okwu
Igbo izugbe n'ogo sinio sekondiri di na steeti ebonyi na enugu**

Si N'aka

Dr. Uchenna Fabian Ude

Department of Arts Education,

University of Nigeria, Nsukka

uchenna.ude@unn.edu.ng

08064231662

Umjedemede

Isiokwu nchocha a bu mmetuta mofim/usoro mmebe okwu Igbo Waawa n'odide okwu Igbo Izugbe n'ogo sinio sekondiri di na steeti Ebonyi na Enugu. Umwakwukwo n'ogo sinio sekondiri no na steeti Ebonyi na Enugu na-eji mofim olu Igbo Waawa asu ma na-edekwazi Igbo izugbe nke na-emetuta ha n'ule sinio sekondiri. Udi nchocha e ji nchocha a bu nke Exspostu Fakto (Expost factor design), ebe onuogu e ji mee nchocha di 15,684 (puku iri na ise, nari isii, iri asato na anọ. E seere onuogu di 1,555 (otu puku, nari ise, iri ise na ise) site n'iji usoro nsere nke nho na nha tumbom (proportionate stratified random sampling technique). Ngwa nchocha e ji mee nchocha bu Nnwale Nhuru Anya (observational) Mmetuta Mofim Olu Igbo Waawa n'odide okwu Igbo Izugbe (NNMMOIWI). Eji pesenti wee tucha ihe a choputara; ebe ihe a choputara na-egosi na mofim olu Igbo Waawa na-emetuta umwakwukwo na mmebe okwu Igbo Izugbe. Onye nchocha tukwara aro ka ndi nkuzi na-akuziri umwakwukwo etu e si emeputa okwu Igbo site n'iji mofim Igbo Izugbe.

Mkpqlite

Ntqala Nchocha

Asusu bu otu n'ime njirimara agburu obula nke mmadu na ibe ya ji enwe mmekorita n'udi mkparita uka iji mee ka mbunuche ha puta ihe. O bu site n'asusu ka mmadu si aghota ma na-amatakwa ihe onye ozo bu n'uche. Asusu bu ihe nriibaama nke mmadu ji eziputa ihe o bu n'obi mgbe ya na ndi ozo biakotara onu. O bu asusu ka mmadu na ibe ya ji ekwukorita okwu nke mere na e wepu asusu,

ọ ga-ahịa ahụ imata ihe mmadụ bu n'uche. Asụsụ bụ otu ihe mere ka mmadụ karịa anụ ndị ọzọ dị n'ụwa elu. Farinde (2005), kwadoro na asụsụ bụ nnukwu ihe bara oke uru mmadụ jiri dị elu karịa anụ ndị ọzọ dị iche iche. Agbụrụ ọbụla nwere asụsụ ha na-asụ be ha. Ndị Igbo dika agbụrụ, nwere asụsụ nke ha na-asụ bụ asụsụ Igbo. Asụsụ Igbo so n'otu n'ime asụsụ a na-asụ na Naijiria nke a na-asụ na mpaghara ọwụwa anyanwụ ala Naijiria.

Ọzọ kwa, asụsụ Igbo so n'asụsụ atọ (Awusa, Igbo na Yoruba) goọmentị etiti ala Naijiria weputara ka a na-akuzi ma na-elekwa n'ule sinio sekondiri. Ọ bụ n'ihie oke uru omumụ asụsụ bara mere goọmentị etiti Naijiria jiri kowaputa nke oma n'akwukwo Federal Republic of Nigeria (2008) na goọmentị nabatara ma hụ uru asụsụ bara dika nke e ji akwalite ezi mmekorita di n'etiti mmadụ na ibe ya, nkwugidesike nke ala Naijiria nakwa nchekwaba omenaala di iche iche. Ya mere nwata ọbụla ga-eji mụọ asụsụ di na gburugburu ya. N'iga n'ihu, maka odimma, idiko n'otu ala Naijiria, nwata ọbụla ga-amuriri otu n'ime asụsụ odinaala Naijiria: Awusa: Igbo na Yoruba (FRN 2008).

Nke a gosiri na nkuzi na omumụ asụsụ ndi ahụ a kporo aha ebe a di nnukwu mkpa n'ulokwukwo Naijiria di iche iche; ma nke praimari, sekondiri nakwaazi ndi di elu.

Asụsụ Igbo bụ asụsụ odinaala e jiri mara ndi Igbo nke a na-asụ na ndida ọwụwa anyanwụ Naijiria. Ala Igbo ebe a na-asukari asụsụ Igbo dika ndi nwe asụsụ a bụ na steeti ise gunyere: Abia, Anambra, Ebonyi, Enugu na Imo. N' ime asụsụ atọ (Awusa, Igbo na Yoruba) goọmentị nabatara ka a na-akuzi n' ulokwukwo di na Naijiria, asụsụ Igbo so na ya. Asụsụ Igbo bụ nke ụdaolu. N'omumụ asụsụ Igbo n'ulokwukwo, ọ bụ Igbo Izugbe ka a na-akuziri umakwukwo. Igbo Izugbe bụ Igbo a nabatara nke e si n'olundi di iche iche mejuputa e ji asụ ma na-edekwaazi asụsụ Igbo nke abughi olundi mba ọbụla. Oraka (1983), kowara na Igbo Izugbe bụ asụsụ ahụ e sitere n'olundi di iche iche di n'Igbo wee weputa nke a turu anya na onye Igbo ọbụla ga na-aghota. Oraka gara n'ihu kowaa na ihe gbasara asụsụ Igbo Izugbe abughi naani isite n'olundi di iche iche e nwere n'Igbo weta okwu ndi ga-enye aka iji mee ka Igbo Izugbe too kama, o metutara ibite okwu ufodu sitere n'asụsụ di iche

iche ndi e nweghi ihe a ga-akpo ha n'Igbo. Site n'uzo a, Igbo Izugbe bu nke e hibere ka onye Igbo obula na-asu nke ga-eme ka ndi ozo bu ndi Igbo ghota ihe o na-ekwu. Emenanjo, Okolie, Ekwe, Maduako (1985) kwara na Igbo Izugbe bu olu nke o dighi mba nwe ya. Ha gosiputara na otu ihe mere olundi ji di oke mkpa bu na, a na-esi na ya enweta otutu mkpuruokwu ga-abu myiwere maobu ga-akowa echiche ndi adighi n'Igbo Izugbe. Nke a dabara n'ihe Oraka (1983) kwurula n'elu ebe a maka isi n'olundi di iche iche wee weta okwu ufodu mejutara Igbo Izugbe iji mee ka o too ma burukwa asusu zuru oke.

Nnachi (2007) kwara na uda ndi e meputara na-agbanwe ma buru asusu ma o buru na okwu e sitere n'udaasusu meputa e nwee nghota nke ga-eme ka e jikoo ya na okwu ndi ozo were ha meputa ahiriokwu site n'igbasoro iwu utasusu na usorookwu (sintaks) nke ndi mmadu ga-aghota ma na-asukwa ya. Nke a putara na o bu utasusu na usorookwu na-ahu maka nhazi udaasusu di iche iche iji mee ka ha ruo oru etu o kwesiri n'omumu utasusu di iche iche nke asusu Igbo bu otu n'ime ha. Nnachi (2007) gara n'ihu kwaa na asusu bu ngwa omenaala nke a haziri iji gosiputa njirimara agburu di iche iche nke na-ewulite mmekorita, mmuta na nka di iche iche n'etiti mmadu na ibe ya. Finch (2000) kwara na usorookwu obula bu nke na-enwe iwu nke onye obula a muru n'ebe a na-asu asusu ahụ maobu onye muru asusu ahụ dika asusu nke mbu ya ga-amariri iwu ndi ahụ na-agbaso wee na-asu asusu ahụ. Iwu ndi ahụ bu nke a na-eji emeputa ahiriokwu niile n'asusu ahụ ghara inwe nsogbu obula. Nke a gosiri na usoro okwu nwere iwu di iche iche nke osu ga-edebe mgbe o na-asu maobu na-edede asusu ahụ. O bu site n'idebezu iwu ndi ahụ ka a ga-eji mata na osu maobu onye na-asu asusu amutala asusu ahụ nke oma. Ozokwa, Nnachi (2007) kwakwara na o bu site na nkwukorita okwu ka asusu si aputa ihe nke o bu naani ndi maara okwu ndi ahụ e ji asu asusu ahụ nwere ike ighota ya na iwu na-achikwaba iji okwu di n'asusu wee suo asusu. Nke a putara na umuakwukwo kwesiri imuta okwu di iche iche na iwu na-achikwaba asusu Igbo nke ga-eme ka ha nwee ike na-edede Igbo Izugbe etu o kwesiri ghara igwakọ ya na olundi ha.

N'aka nke ozo olundi bu asusu ndi obula na-asu na be ha nke ezughi Igbo niile onu. Ikekeonwu, Ezikeojiaku, Ubanị na Ugoji

(1999) kɔwara na etu mba dī iche iche dī n'ala Igbo si asū Igbo bụ olundī ha. Nke a pɔtara na etu onye Onīcha si asū Igbo dī iche n'etu onye Nsuka, Udi maɔbū Abakiliki si asū Igbo. Ikekeɔnwū (1986) kewara olundī dī iche iche e nwere n'asūsū Igbo ɔzɔ ise gbara ɔkpurukpū site n'ileba anya n'usoro ɔnɔdū akpɔmakpɔ na ɔtɔasūsū olundī ndī ahū. Ogbe ise ndī ahū gɔnyere: Igbo ndī Naija, Igbo ndī Imeobodo ɔdīda Anyanwū, Igbo ndī imeobodo ɔwūwa Anyanwū, Igbo ndī Waawa/ndī Mgbagougwu na Igbo ndī Mba mmiri. N' ime ogbe ise ndī ahū e deɔtara n'elu ebe a onye nchɔcha lebara anya n'olu Igbo waawa. Igbo Waawa bụ ndī Igbo bī na mpaghara mgbagougwu ala Igbo ndī na-asū 'Waawa' iji zipɔta 'mba' maɔbū na ha ekwetaghī n'ihe onye ɔzɔ kwuru. Ndī Igbo Waawa anaghī aza Waawa dīka agburū kama ɔ bụ site n'olu na ihe ha na-asū. Igbo Waawa nwere ɔmū alaka olundī ɔzɔ mejupɔtara ya ndī gɔnyere: Achī, Udi, Enugwu, Abakiliki, ɔgwū na Nsuka. Olu Igbo Waawa nwere ɔfɔdū njirimara nke gɔnyere na ha anaghī eji mgbakwunye nsonazū (ghī) ezipɔta nju. Mgbakwunye ha jī ezipɔta nju bụ: 'gu' 'rɔ', ha, 'dū', 'hū', na 'gh'. Njirimara ɔzɔ bụ na ha na-eji mgbakwunye 'me' 'ma' 'ru', gwo, na 'wo' ezipɔta ndimechaa. ɔzɔ kwa ha nwere ɔdaume itoolu ndī a: i, j, e, ɛ, o, u, a, ɔ, ɔ, tinyere ɔda /ɔ/ (schwa) na-aɔta ihe mgbe ha na-ekwu okwu.

N'iga n'ihu Nnachi (2007) gosipɔtara na inwe nka isū asūsū dabeere n'iwu dī iche iche na-achīkwaba asūsū ahū nke bụ ɔtɔasūsū. Nke a pɔtara na onye na-amū asūsū ɔbūla ga-eDebe iwu dī iche iche dī n'asūsū ahū. Ya mere Federal Ministry of Education (2009) (FME) deɔtara mbunuche nkūzi asūsū Igbo:

Mbunuche Gɔɔmentī banyere ɔmūmū asūsū ala Najirīa na ɔdīdī asūsū Igbo n'onwe ya na ngwucha ɔmūmū Igbo na sekɔndirī ukwu bụ na a tūrū anya na nwaafɔ Igbo ga-eme mee ihe ndī a:

- (a) Isū Igbo Izugbe werewere na nrūrītauka maɔbū mkparītauka, n'ejije, n'akūkɔ mgbaka, n'akūkɔ na akūkɔ ɔbūla;

- (b) Ide Igbo Izugbe nke oma site n'iji utoasusu dabara adaba, akpaalaokwu na atumatuokwu dabara adaba, nsoroedide na irighiri ihe ndi ozo e ji achọ asusu mma;
- (c) Ichikota na inyochasi ma na inyochasi ma kowasija udaasusu na utoasusu Igbo dika a turu anya n'aka onye obula guchara sekondiri ukwu (pg ii).

Nke a gosiputara njikere goomentị nwere ihu na umu amaala Igbo nwere ezigbo mmuta gbasara asusu Igbo. Ozo kwa, site na mbunuche nke 'b' na nke 'ch' di n'elu ebe a, o gosiri na omumu utoasusu Igbo di oke mkpa na nkuzi na omumu Igbo Izugbe n'ihu na o bu site n'iji utoasusu dabara adaba ka a ga-esi mata na umuakwukwo amutala isu na ide Igbo Izugbe. Mbunuche omumu asusu Igbo gara n'ihu kowaputa na o dikwazi mkpa na umuakwukwo ga-akowaputa udaasusu nke oma tupu ha aguchaa sinio sekondiri.

O bu ezie na asusu Igbo so n'asusu ndi ahụ a na-akuzi n'ala Naijiria mana o bughi ihe di mfe n'ihu otutu nsogbu di iche iche di na ya nke mere na umuakwukwo ufodu anaghị eme nke oma n'ule sinio sekondiri dika 'West African Senior Secondary Certificate Examination (WASSCE)'. Onyeisi ule West African Examinations Council (2012, 2013, 2014) gosiri na pasenti umuakwukwo gafeere n'ule asusu Igbo na steeti Ebonyi n'afọ ato ndi ahụ bu 34%, 37% na 35% ebe pesenti nke umuakwukwo si steeti Enugu n'ime afọ ato ndi ahụ bukwa 40%; 42% na 43%. Nke a gosiri na umuakwukwo emeghi nke oma n'ule Igbo n'afọ ato ndi ahụ so onwe ha. Iji kwado nke a, ozi sitere n'aka onyeisi ule West African Examination Council (2000; 2002; 2004; 2007; 2008; 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014), kowara na umuakwukwo emeghi nke oma n'asusu Igbo n'ihu nsogbu ufodu. Otu n'ime nsogbu ndi ahụ bu ubara olundi nke juputara n'asusu Igbo nke mere otutu umuakwukwo ji were olundi ha di iche iche wee na-eke Igbo Izugbe.

Onye nchocha lebara anya etu mofin olu Igbo waawa si emetuta Igbo Izugbe. Mofoloji na-ahụ maka mofim nke bu omumu mmeputa okwu ohuru site na mofim di iche iche. Mbah na Mbah (2014) kowara mmebeokwu dika mpaghara amumamu asusu nke

na-amụ etu e si emebe okwu n'asụsụ dị iche iche. A na-enwe ndịiche na mọfim olundị dị iche iche na nke asụsụ Igbo Izugbe. Olundị Waawa nwere ndịiche na nke Igbo Izugbe nke nwere ike imetụta ụmụakwụkwọ n'omumụ utoasụsụ Igbo Izugbe. Omumaatụ gosiputara nke a bụ n'okwu ndị a:

Ndeputa okwu ndị ziputara ndịiche dị na mọfim olu Igbo Waawa na nke Igbo Izugbe.

Ọnụọgu	Ndeputa okwu Igbo Waawa	Okwu Igbo Izugbe	Bekee
1	di + ko → diko	bi + ko → biko	Please
2	i + vu → ivu	i + bu → ibu	Fat
3	e + vū → evū	a + bū → abū	Song
4	a + shī → ashī	a + sī → asī	Lie
5	e + ghu → egghu	e + wu → ewu	Goat
6	n + chī → nchī	n + tī → ntī	Ear
7	o + he → ohe	o + fe → ofe	Soup
8	m + vọ → mvọ	m + bọ → mbọ	Nail
9	ji + nta → jintā	di + nta → dintā	Hunter
10	n+kū + ta → nkūta	n+kī + ta → nkīta	Dog
11	o + whọ → ọnwọ	o+fọ → ọfọ	Wand
12	e + ka → eka	a + ka → aka	Hand
13	e + vọ → evọ	a + fọ → afọ	Stomach
14	e + ra → era	a + ra → ara	Breast
15	o + shi + shi → oshishi	o+si+si → osisi	Tree
16	o + ve → ove	o + fe → ofe	Soup
17	m+mi+ni → mmini	m+mi+ri → mmiri	Water
18	e + vi → evi	e + hi → ehi	Cow
19	u + vū + rū → uvūrū	u+bū+rū → ubūrū	Brain
20	o + vū → ovū	o+gwū → ogwū	Medicine
21	i + ve + re → ivere	i+he+re → ihere	Shame
22	e+nya → enya	a + nya → anya	Eye
23	e+fe+re → efere	a+fe+re → afere	Plate

N'okwu ndi ahụ e deputara n'elu ebe a, e lee anya; a ga-ahụ na nke ọbụla nwere mofim abụọ maọbụ atọ nke e si na ha meputa okwu ndi ahụ a turelekọrịta iji choputa ndiche di na mofim di na ha n'agbanyeghi na okwu ndi ahụ a turele nwere otu nghota. Ọ bụ ndiche di otu a na-emetuta ụmụakwụkwọ nọ na steeti Ebonyi na Enugu n'odide okwu Igbo Izugbe.

N'iga n'ihu e nwekwara ndiche na mkpuruokwu Igbo Waawa na nke Igbo Izugbe nke nwekwara ike imetuta ụmụakwụkwọ n'odide Igbo Izugbe n'ogo sinio sekondiri. Omumaatu ndia putara ihe na mkpuruokwu ndi e deputara n'ebe a:

Ntule ndiche di na mkpuruokwu Igbo Waawa na okwu Igbo Izugbe na etu ha si emetuta ụmụakwụkwọ n'odide okwu Igbo

Onuogu	Okwu Igbo Waawa	Okwu Igbo Izugbe	Bekee
1.	Nvuna	Abana	Water yam
2.	Akpakpa	oka	Maize
3.	mfiriya	ira	Crayfish
4.	awhwha/ahuha	Anara	Garden egg
5.	Echichi	Unere	Banana
6.	Ujiri	Oroma	Orange
7.	Jeje	Gawa	Go
8.	Nte/ntete	Ugbu a	Now
9.	uya	Mba	No
10.	ogodu	nkita	Dog
11.	Ogbodo	mmnwu	Masquerade
12.	Nwabe	Ebe a	Here
13.	imealu	ohja	Bush
14.	Ogodo	Akwa	Bed
15.	abọ	Nkata	Basket
16.	ayo	yabasi	Onion
17.	Obunegu	Chineke	God
18.	ago	Ngaji	Spoon
19.	nwegburu	akpu	Cassava
20.	abubarishi	ntutu (isi)	Hair
21.	nwashiri	Obere	Small
22.	eshi	ahu	Body

N'omumu ntule ndiiche di na mkpuruokwu Igbo Waawa na nke Igbo Izugbe e deputara n'elu ebe a; okwu nke obula a tulekoritara ya na ibe ya nwere ndiiche na nsupe mana ha nwere otu echiche na nghota. N'agbanyeghi ndiiche putara ihe na nsupe, mkpuru okwu ndi ahụ, umuakwukwo no na steeti Ebonyi na Enugu na-ewere mkpuruokwu Igbo Waawa di etu a ede Igbo Izugbe n'ulokwukwo. Onodu di etu a nwere ike na-emetuta ha n'omumu utasusu Igbo Izugbe.

Nsogbu Nchocha

Asusu obula dika asusu Bekee, Awusa, Yoruba tinwere Igbo nwere alaka utasusu nke a na-akuziri umuakwukwo n'ulokwukwo taa. Utasusu nwekwaaziri umu alaka ndi ozo mejuputara ya dika: Akpomakpo, Mofoloji, Sintaks na Semantiks. A bia n'ulokwukwo Sini sekondiri di n'ala Naijiria, Akpomakpo na Mofoloji bu ndi kachasi puta ihe n'ih na ha metutara usoro akpomuda na mmubaokwu nke bu ebe mbido omumu asusu di iche iche. Asusu obula nwere mofim nke ya. N'otu aka ahụ Igbo Izugbe nwekwa mofim nke ya. Ihe gbasara nkuzi mofim Igbo n'ulokwukwo di iche iche n'ala Naijiria adighi mfe n'ih na asusu Igbo nwere otutu olundi. Olundi di iche iche n'ala Igbo nwere fonim nke ha nke na-emetuta fonim Igbo Izugbe. Igbo Izugbe nwekwaaziri akpomakpo na fonim nke ya a nabatara maka ide ya. O bu nke a mere na akpomakpo olundi di iche iche ji emetuta nkuzi na omumu asusu Igbo n'ebe umuakwukwo no taa. N'otu aka ahụ, akpomakpo olu Igbo Waawa na-emetuta omumu utasusu Igbo Izugbe n'ih na umuakwukwo ndi sini sekondiri no na Steeti Ebonyi na Enugu nke Naijiria na-eji mofim olu Igbo Waawa asu ma na-edekwazi Igbo Izugbe dika e gosiputara na ntala nchocha a.

Udi onodu a na-eweta mgbanwe na nghota okwu ufodu nwere n'ih na e were mofim adabaghi dee ha, o ga-eweta ndiiche na nghota okwu ndi ahụ nwere. Nke ozo, onodu di etu a na-emetuta umuakwukwo ndi sini sekondiri di na Steeti Ebonyi na Enugu nke Naijiria na-ele ule sini sekondiri bu 'SSCE' n'ih gbasara udaasusu. Onyeisi ule 'WAEC' (2002; 2003; 2004; 2007; 2008; 2009; 2010; 2011 na 2012; 2013; 2014), kwekoritara na umuakwukwo anaghi eme nke oma n'ih gbasara udaasusu n'ih na

ufọdụ amaghị ihe ọ bụ ebe ufọdụ na-eji mọfim olundị ha ede nke a. Tinyere nke a, onye nchọcha sobu wee na-atụcha maọbụ eleba anya n'akwụkwọ ụmụakwụkwọ n'ule 'WASSCE' n'oge gara aga wee chọputa na ụmụakwụkwọ na-eri mperi ebe ọ dị ukwu n'ihe gbasara ụdaasụsụ Igbo.

N'ihi anaghị eme nke ọma n'Igbo n'oge ule 'WASSCE', ọ dị mkpa nke ukwu na e bidoro n'oge tọọ ntọala ikuzi utoasụsụ Igbo Izugbe nke ọma ọ kachasi mọfọlọjị malite na sinio sekondirị nke mbụ dị na Steeti Ebonyi na Enugu ka ha nwee ike mee nke ọma n'ule 'SSCE'. Ọ bụ ihe ndị a mere onye nchọcha ji wee na-ajụ: kedu ka mọfim olu Igbo Waawa si emetuta ụmụakwụkwọ n'odide okwu Igbo Izugbe n'ụlọakwụkwọ sinio sekondirị dị na Steeti Ebonyi na Enugu.

Mbunuche Nchọcha

Mbunuche izugbe nchọcha a bụ inyocha mmetuta mọfim olu Igbo Waawa na-emetuta ụmụakwụkwọ n'odide okwu Igbo Izugbe n'ụlọakwụkwọ sinio sekondirị dị na Steeti Ebonyi na Enugu. Nchọcha a lebakwaziri anya n'ihe a:

1. iziputa etu ndiche dị na mọfim/usoro mmebeokwu olu Igbo Waawa si emetuta ụmụakwụkwọ n'odide okwu Igbo Izugbe.

Oke Nchọcha

Ebe nchọcha a jedebere bụ n'ụlọakwụkwọ sinio sekondirị nke abụọ niile dị na Steeti Ebonyi na Steeti Enugu ebe a na-asụ Waawa. Ihe mere onye nchọcha jiri horo ụmụakwụkwọ ndị sinio sekondirị nke abụọ maka ime nchọcha a bụ na ha anọla ihe ruru afọ abụọ maọbụ karịa n'ụlọ akwụkwọ ndị ahụ ma nwee ike ideputa okwu Igbo izugbe. Nke ọzọ, ụmụakwụkwọ ndị sinio sekondirị nke abụọ ndị ahụ bụ ndị lere ule sinio sekondirị n'afọ gara aga bụ 2017. Ihe kpatara onye nchọcha jiri horo Steeti Ebonyi na steeti Enugu bụ na ọ chọputara na ụmụakwụkwọ nọ ebe ahụ na-ejikarị olundị ha asụ ma na-edekwa Igbo n'ihi na ọ bụ na steeti abụọ ahụ ka a na-asụ olu Waawa. Nke ọzọ, ọ bụkwa ebe dijiri onye nchọcha mfe inweta ngwaọrụ ọ ji mee nchọcha a.

Nchọcha a lebara anya etu mọfọlọjị, usoro mmebe okwu si emetụta ụmụakwụkwọ n'odide okwu Igbo Izugbe.

Ajụjụ Nchọcha

Iji duzie nchọcha a, onye nchọcha hibere ajụjụ nchọcha a:

1. Kedu etu ndịiche dị na mọfin/usoro mmebe okwu olu Igbo Waawa si emetụta ụmụakwụkwọ n'odide okwu Igbo Izugbe?

Atụtụ Mmughari

Atụtụ Akparamaagwa/Agwa Ọmụmụ Asụsụ

Ọ bụ Skinner (1957) tụpụtara atụtụ akparamaagwa maọbụ agwa ọmụmụ asụsụ. Nkwenye Skinner bụ na ọmụmụ asụsụ bụ nke metụtara inọmị omume na ikpa agwa bara mmadụ n'ụmị okpukpu. Dịka o si dị n'atụtụ a, ụmụaka na-eñomiri ụda dị iche iche na usoro akpọmụda ha na-anụ na gburugburu ha ma nweta ezigbo ihe mgbamume nke nwere ike ịbụ otito maka inwe ike ịsụ asụsụ ahụ nke ọma. Site n'ụdị mgbamume a, nwata ọbụla na-enweta na gburugburu ya maka ideputa ụda etu o kwesiri mgbe ọ na-eде ihe ọ sụrụ, ọ ga-esi etu ahụ na-amụ ndeputa mofim ndị ahụ kwa mgbe kwa mgbe ganye na ọ baa ya n'ụmị okpukpu. Atụtụ a na-akwawaka na n'agbanyeghi ka asụsụ nwata si dị mma na ole o nwere ike inụ na ugboro ole ọ na-enweta ihe mgbamume site na ndị nọ ya gburugburu, o kwesiri inwe mmetụta n'ebe nwata ahụ nọ n'ọmụmụ utoasụsụ ọbụla. Ihe nke a na-egosi bụ na ụmụaka na-amụ asụsụ site n'inomiri na ilegide ndị okenye anya n'ụdị ịsụ asụsụ ahụ ha na-amụ dika ndị okenye.

Atụtụ a dabara na nchọcha a n'ihi na o metụtara mọfọlọjị nke na-amụ maka mofim e ji edeputa ụdaasụsụ dị iche iche n'asụsụ ọbụla. Mgbe ndị nkuzi, nne, nna, ndị ezinaulọ na ndị ọzọ gbara nwata gburugburu na-asụ asụsụ maọbụ na-edeputa ụda dị iche iche, nwata ahụ ga na-ege ntị ma na-ele n'ihe ha na-asụ na nke ha na-eде nke ga-eme ka o nwee ike inomiri etu ndị okenye ahụ si akpọputa maọbụ ede ihe mgbe ọ ga-asụ maọbụ dee nke ya. Nwata ahụ nwere ike gaa n'ihu n'imụ ndeputa ụdaasụsụ maọbụ mofim ahụ ugboro

ugboro ganye na ọ baa ya n'ụmị ọkpụkpụ. N'ihì ihè ndị a a rụturu aka n'elu ebe a, ọ dabara ikwu na atụtụ a dabara na nchọcha a.

Usoro Nchọcha

Ụdị Nchọcha

Ụdị nchọcha e ji mee nchọcha a bụ nke Ekspostu Fakto (Expost facto design). Ekspostu fakto bụ ụdị nchọcha onye nchọcha ji achọputa mmetụta otu ihè maọbụ ọnọdụ nwere n'ebe ihè ọzọ dị. Ya bụ, ụdị nchọcha na-eleba anya n'ihè kpatara ihè jiri mee mgbe otu ọnọdụ metụtara nke abụọ nke nwere ike iputa ihè n'ezì mmetụta maọbụ nke ọjọọ. Iji kwado nke a, Ali (2006) kowara na Ekspostu fakto (Expost facto) bụ ụdị nchọcha a na-eji atụle mmetụta dị n'etiti agbammbọ nke otu/ogbe mmadụ abụọ. Ya bụ ichọputa ihè mere na ndị otu 'a' ka mee nke ọma karịa ndị otu 'b' n'otu nnwale maọbụ nke ọzọ. N'iga n'ihu Nworgu (2006) kowara Ekspostu-fakto dika ụdị nchọcha nke e ji eziputa ka otu ọnọdụ si emetuta ọnọdụ ọzọ, dika ibụ oke maọbụ nwaanyi/jenda, ebe a runyere ulọakwukwọ, ọ bụ ime obodo ka ọ bụ obodo mepere emepe?

Ihe kpatara onye nchọcha ji horo ụdị nchọcha a bụ na o metụtara ileba anya etu otu ihè maọbụ ọnọdụ siri emetuta nke ọzọ. N'ihì nke a, isiokwu nchọcha a gbasara mmetụta mofim olu Igbo Waawa na-emetuta umuakwukwọ n'odide okwu utasasụ Igbo Izugbe. Ụdị nchọcha a dikwaazị mkpa jiri chọputa ihè di umuakwukwọ n'ime dika ndeputa mofim/okwu di iche iche.

Ebe Nchọcha

Ebe e mere nchọcha a bụ na Steeti Ebonyi na Steeti Enugwu. Steeti abụọ ndi ahụ so na steeti ise mejuputara ala Igbo ndi gunyere Abia, Anambra, Ebonyi, Enugu na Imo. Onye nchọcha horo Steeti Ebonyi na Enugu dika ebe nchọcha n'ihì na isiokwu nchọcha ya dabeere n'olu Igbo Waawa maka na ọ bụ ebe ndi ahụ ka a na-asụ Waawa. Ihe mere onye nchọcha jiri horo ebe a dika ebe nchọcha bụ na onye nchọcha chọputara na umuakwukwọ ndi sinio sekondiri nọ na Steeti Ebonyi na nke Enugwu na-ewebatakari mofim olu Igbo Waawa mgbe ha na-ele Igbo Izugbe nke mere ha ji ada n'ule di iche iche n'Igbo n'uloakwukwọ.

Ndị Njirimee Nchọcha

Ndị e ji mee nchọcha a bụ ụmụakwụkwọ ọnụọgụ ha dị 15, 684 (puku iri na ise, nari isii, iri asatọ na anọ) nọ n'ogo sinio sekondiri nke abuo (SS II) ma na-agụ akwụkwọ n'ụlọakwụkwọ ebe ndi nwoke na ndi nwanyi na-agụ akwụkwọ ọnụ na steti Ebonyi na nke Enugu. Ọnụọgụ ụmụakwụkwọ ndi ahụ bụ ndi nọ n'agbata agumakwụkwọ afọ 2016/2017. N'ime ọnụọgụ ahụ ụmụakwụkwọ nọ na steti Ebonyi di 3,084 (puku atọ na iri asatọ na anọ) ebe ndi nke Enugu di 12,603 (puku iri na abuo, nari isii na atọ).

Ọnụọgụ ụmụakwụkwọ sinio sekondiri nke abuo ndi ahụ bu nke e nwetara na 'Research Planning and Statistics, Secondary School Unit, Federal Ministry of Education Abuja, 2014'. N'aka nke ọzọ ọ bụ n'ụlọọrụ na-ahụ maka mmụta n'ogo sekondiri di n'Enugu n'alaka na-ahụ maka mgbakọ na mwepu (Audit and Statistical Unit) ka onye nchọcha si nweta ọnụọgụ ụmụakwụkwọ nakwazi ụlọakwụkwọ e ji mee nchọcha a. Onye nchọcha nwetara ọnụọgụ nchọcha a ebe ndi ahụ a kpọrọ aha n'ihi na ọ bụ ha ka nchikwaba ụlọakwụkwọ sekondiri niile gọmentị steeti Enugu di n'aka (Post Primary Schools Management Board).

Ihe kpataara onye nchọcha ji horo ụmụakwụkwọ sinio sekondiri nke abuo bu na ha anọla ihe ruru afọ atọ ma na-amu utoasusu Igbo n'ụlọakwụkwọ. Nke ọzọ, bụ na ha lere ule SSCE n'afọ 2017.

Nsere na Usoro Nsere

Onye nchọcha seere ụmụakwụkwọ ọnụọgụ ha di 1, 555 (otu puku, nari ise, iri ise na ise) nke nọchitere pesenti 10% (iri mgbakota ọnụọgụ nchọcha di 15, 684 (puku iri na ise, nari isii, iri asatọ na anọ). Onye nchọcha ji usoro nsere nke nhọ na nha tumbom tumbom (proportionate stratified random sampling technique) wee sere ọnụọgụ ahụ. Ali (2006) na Nworgu (2006) kowara na "proportionate stratified random sampling technique" bụ ụdị usoro nsere a na-eji esere ọnụọgụ nchọcha mgbe ndi a ga-eji mee nchọcha metutara ihe ndi a: jenda, ébe nchọcha, ndi toro ogologo, ndi di mkpumkpụ, ndi maara akwụkwọ na ndi amaghị akwụkwọ.

Ngwa Nchọcha

Ngwa nchọcha onye nchọcha ji mee nchọcha bụ Nnwale Nhuru anya (observational) Mmetuta mofim olu Igbo Waawa n'odide okwu Igbo Izugbe (NNMMOIWI).

N'aka nke ozo e ji ngwa nke abuo bu NNMMOIWI wee choputa etu mofim olu Waawa si emetuta umuakwukwo n'odide okwu Igbo Izugbe. N'ebe a, e nyere ha okwu di 15 (iri na ise) e dere na Bekee ka ha degharia ha n'Igbo Izugbe iji choputa nke a. Okwu obula ha detara nke oma n'Igbo Izugbe bu akara ato ebe ndi nke ha edetaghị nke oma bu akara abuo.

Nnyocha Ngwa Nchọcha

Iji hu na ngwa nchọcha ndi ahụ e ji mee nchọcha a tozuru oke maka inweta ihe oru e ji mee nchọcha a, onye nchọcha weere ya nyefee n'aka ndi okammuta ato no na fakolti keedukeshon, Mahadum Najirja di na Nsuka ka ha nyochaa ya iji hu na o zuru oke maka ime nchọcha a. Aro na mgbazi ha nyere aka mee ka ngwa nchọcha ahụ buru nke a hazighariri ka o nwee ike ruo oru o kwesiri iru. O bu site na mgbazi na ntuzi aka ha nyere ka onye nchọcha ji hazie ngwa nchọcha ahụ etu odi n'oru a.

Usoro Nnweta Ihe Nchọcha

Onye nchọcha gara n'uloakwukwo 20 (iri abuo) ndi ahụ e jiri mee nchọcha kee umuakwukwo ngwa nchọcha site n'enyemaka ndi nkuzi iri abuo na-akuzi Igbo bukwanu ndi onye nchọcha nyere nkowa abali ano maka nke a. Ihe kpatara nkowa a onye nchọcha ji were abali ano bu na o ji abali abuo wee gazuo ulo akwukwo isii di na Nsuka so n'ihe e ji mee nchọcha ma werekwa abali abuo ozo wee gaa uloakwukwo isii ndi no n'ebe mepere emepe na ebe emepeghị emepe n'Enugu.

Onye nchọcha ji abali nke ise wee gaa Ebonyi wee kwakwara ndi nkuzi enyemaka nchọcha gbasara iji ngwa ahụ wee nweta osisa umuakwukwo. Ndi enyemaka nchọcha ahụ nyere aka n'inakota ngwa nchọcha ndi ahụ.

Usoro Nhazi Ihe Nchọcha

Onye nchọcha ji ngwa mgbakọ na mwepu pesenti, wee hazie ma tuchaa ihe oru/data e nwetara na nchọcha a.

Na nchọcha a, ndina obula nwere bido na pesenti iri ise (50%) gbagowe ka a nabatara na nchọcha a, ebe ndi nwere opekaa mpe pesenti iri ise (50%) bu nke anabataghị na nchọcha a.

Nhazi Ihe A Chọputara

Ajuju Nchọcha Nke Abuo

Kedu etu ndiche di na mofim olu Igbo Waawa si emetuta umuakwukwo n'odide okwu Igbo Izugbe?

Osisa umuakwukwo gbasatara ajuju nchọcha maka mmetuta mofim/usoro mmebeokwu Igbo Waawa n'omumu utasusu Igbo Izugbe putara ihe na tebul nke abuo a.

Tebul Nke Mbụ: Akara pesenti na-egosi etu ndiche di na mofim/usoro mmebeokwu olu Igbo Waawa si emetuta umuakwukwo n'odide okwu Igbo Izugbe

Ogu	Ndeputa Okwu na Bekee	Ndeputa Okwu N'Igbo Izugbe	Ogo Mbiam Ugboro Ugboro (Frikwensi)
1	Gift	Onyinye	1,059
2	Sun	Anyanwu	316
3	God's gift	Onyinye Chukwu	948
4	Bee	Anu	243

5	Garden Egg	Añara	393
6	Knife	Mma	863
7	Drink water	ñụọ mmiri	133
8	Give	Nye	698
9	Goat	Ewu	995
10	Egg	Akwa	924
11	Hand	Aka	959
12	Wive	Mmanyà	626
13	Relation	Nwanne	248
14	Man	Nwoke	1063
15	Woman	Nwaanyị	

Tebul nke abụọ dị ebe a gosiri na site na ndepụta okwu n'Igbo Izugbe ụmụakwụkwọ dere, na okwu nke iri na isii nwere 68.1% (pesentị iri isii na asatọ, kpom otu), okwu nke iri na asaa nwere 61.0% (pesentị iri isii na otu kpom efu); okwu nke iri abụọ na otu nwere 55.5% (pesentị iri ise na ise kpom ise); okwu iri abụọ na anọ nwere 64.0% (pesentị iri isii na anọ kpom efu); okwu nke iri abụọ na ise nwere 59.5% (pesentị iri ise na itoolu kpom anọ); okwu nke iri abụọ na isii nwere 61.7% (pesentị iri isii na otu kpom asaa) ebe ndịna nke iri abụọ na itoolu nwere 68.4% (pesentị iri isii na asatọ kpom anọ). Nke a gosiri na okwu ndị ha detara nke ọma dị asaa ebe ndị ha edetaghị dị asatọ. Okwu asatọ ndị ahụ nwere pesentị ndị a: okwu nke iri na asaa nwere 20.3% (pesentị iri abụọ kpom

atọ); okwu nke iri na itoolu nwere 15.6% (pesentị iri na ise kpom isii); okwu nke iri abụọ nwere 25.3% (pesentị iri abụọ na ise kpom atọ); ndịna nke iri abụọ na abụọ nwere 8.6% (pesentị asatọ kpom isii); ndịna nke iri abụọ na atọ nwere 44.9% (pesentị iri anọ na anọ kpom itoolu); okwu nke iri abụọ na asaa nwere pesentị iri anọ kpom atọ (40.3%); okwu nke iri abụọ na asatọ nwere 15.9% (pesentị iri na ise kpom itoolu); ebe okwu ndịna nke iri atọ nwere 13.6% (pesentị iri na atọ kpom isii).

Site na pesentị ndị ahụ e deputara n'elu ebe a, o gosiri na okwu ndị ụmụakwụkwọ edetaghị gafeere ndị ha detara ma nwekwaa pesentị dị nta nke ukwu. N'ihì nke a, ọ dabara ikwu ebe a, na olu Igbo Waawa nwere mmetụta n'ebe ụmụakwụkwọ nọ gbasatara odide okwu Igbo Izugbe.

Nchịkọta Ihe A Chọputara

Onye nchọcha chọputara na tebul dị n'elu ebe a na usoro mmebeokwu okwu maọbụ mofim olu Igbo Waawa na-emetuta ụmụakwụkwọ n'odide okwu Igbo Izugbe. A chọputakwara na ụdaolu olu Igbo Waawa na-emetutakwa ụmụakwụkwọ n'ebe ọ dị ukwu n'omumụ ụtoasusụ Igbo n'ihì na onweghi ahiriokwu obula nwetara pesentị iri ise.

Mkparịta ụka maka Ihe A Chọputara

Etu Ndịiche dị N'usoro Mmebeokwu/Mofoloji Olu Igbo Waawa si Emetuta Ụmụakwụkwọ N'odide Okwu Igbo Izugbe

Nchọputa nchọcha a dika o si dị na tebul nke abụọ gosiri na usoro mmebe okwu olu Igbo Wawa na-emetuta ụmụakwụkwọ n'odide okwu Igbo Izugbe. Nke a bụ n'ihì na okwu ndị ha edetaghị gafere ndị ha detara nke putara ihe na pesentị dị iche iche e nwetara na tebul nke abụọ ahụ. Pesentị ndị ahụ erughi 50% (pesenti iri ise). Ha gunyere: 20.3%, 15.6%, 25.3%, 8.6%, 44.9%, 40.3%, 15.9% na 13.6%. N'aka nke ọzọ okwu ndị ha detara nwere pesentị ndị a: 68.1%, 61.0%, 55.5%, 64.0%, 59.4%, 61.7% na 68.4%.

Ihe nke a na-egosikwa bụ na ụmụakwụkwọ webatara mofim olu Igbo Waawa n'odide okwu Igbo Izugbe n'ihì na ọ bụ site

n'iji mofim di iche iche di n'asusu ka e si emeputa okwu ohuru n'asusu ahụ ghara inwe mgbanwe etu e si ede okwu di iche iche n'asusu obula. Nchoputa nchocha a dabara na nkowa Mbah na Mbah (2014) n'ihu na ha kowara na mmebe okwu bu mpaghara amumamu asusu nke na-amu etu e si emebe okwu n'asusu di iche iche nke na-ejedebe na ndeputa mkpuru okwu. Ha gara n'ihu kowaputa na mofim bu okwu nwere echiche n'utoasusu nke enweghi ike igbuda n'emebighi echiche ya bu okwu. Nke a gosiri na o buru na umwakwukwo e jiri mofim olundi ha wee mebee okwu n'Igbo Izugbe, o ga-emebe echiche okwu ahụ nwere n'Igbo Izugbe.

Mmechi

Na mmechi, o di mkpa irutu aka n'isi ihe a choputara na nchocha a nke gosiri na mofim/usoro mmebeokwu olu Igbo Waawa na-emetuta umwakwukwo ndi Waawa n'odide okwu Igbo Izugbe.

Ntunye Aro

Site na nchoputa nchocha e nwetara na nchocha a ka onye nchocha ji atunye aro na ndi nkuzi kwesiri ka ha na-achikobara umwakwukwo Waawa asompi n'ihe gbara odide okwu Igbo Izugbe na ka e si eji mofim Igbo Izugbe emeputa okwu n'Igbo Izugbe ma kuzikwaara ha ndiche di n'etiti mofim Igbo Izugbe na nke olundi ha.

Edensibja

Ali, A. (2006). *Conducting Research in Education and the Social Sciences*. Enugu: Tashiwa Networks .

Emenajo, E.N.; Okolie, O.O.; Ekwe, B.U.; & Maduako, O.N. (1985). *Igbo Maka Sinio, Sekondiri* 4.Ibadan: Univeristy Press.

Farinde, R.O. (2005). Nigerian Languages in Education and National Development: *Journal of Teacher Education*. 8(1) 19 – 25.

- Federal Ministry of Education (2009). *Senior Secondary School Curriculum Igbo for Secondary Schools*. Abuja: NERDC.
- Federal Republic of Nigeria (2008). *National Policy on Education*. Lagos: NERDC Press.
- Finch, G.U. (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. London: Macmillan Press.
- Ikekeonwu, C. I.; Ezikeojiaku, P.A.; Ubanj A.I.; & Ugoji (1999) *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibandan: African Press .
- Ikekeonwu, C.I. (1986). *Aspects of Dialectology*. Retrieved on September 2, 2014 from [www.journalofwestafricanlanguages.org/files/pdf/15-2/jwal.15-2-ikekeonwupdf retrieved 2/9/14](http://www.journalofwestafricanlanguages.org/files/pdf/15-2/jwal.15-2-ikekeonwupdf%20retrieved%202/9/14).
- Mbah, B.M. & Mbah, E.E. (2014). *Atutu Amumamu Asusu*. Nsukka: University of Nigeria Press.
- Nnachi, R.O. (2007). *Advanced Psychology of Learning and Scientific Enquiries*. Owerri: Totan Publishers.
- Nworgu, B.G. (2006). *Educational Research: Basic Issues and Methodology*. Nsukka: University Trust Publishers.
- Oraka, L.N. (1983). *The Foundations of Igbo Studies*. Onitsha: University Publishers.
- Skinner, B.F. (1957). *Verbal Behaviour*. New York: Appletion.
- The African West Examinations Council (2000, 2002, 2003, 2004, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012). *Chief Examiners' Reports Nigeria*. Lagos: WAEC.

Agwa Na Akparamagwa N’ejije Igbo

Nke si n’aka

Igbeaku, Benjamin ChimuatUlamUra (Ph.D.)

Department of Linguistics, Igbo & Other Nigerian Languages

University of Nigeria, Nsukka

+234803 315 6026

benjamin.igbeaku@unn.edu.ng

na

ONUZULIKE, CHINYERE ADA (MRS)

Department of Linguistics, Igbo & Other Nigerian Languages

University of Nigeria, Nsukka

+234703 988 7466

nkechinyerezioma@gmail.com

Umjedemede

Nchọcha a lebara anya n’agwa na akparamagwa n’ejije Igbo atọ. Ejije bụ otu n’ime ngalaba agumagu e nwere. Ngalaaba agumagu ndi ozo bu iduuzi na abu. Nke obula n’ime ha nwekwaziri ngalaba nta ndi ozo mejuputara ha. Ejije atọ e ji ruo oru na nchọcha a bu *Obidiya* nke Enyinna Akoma dere, *Ajo obi* nke G. I. Nwaozuzu dere na *onodu ugo* (*Adighi egbe mma*) nke Joyce I. Obidiebube dere. E kewara ejije a n’agba atọ: agba nke mbu, nke etiti na nke ugbo a. *Obidiya* nochiri anya ejije agba nke mbu, *Ajo obi* nochiri anya ejije etiti ebe *onodu ugo* nochiri anya ejije ugbo a. E ji atutu nghota oguu wee lebaa anya n’isiokwu a. Usoro e ji mee nchọcha a bu nke sovee ebe nsiri nweta njiatule bu nseputa nsiri n’ejije. Ndi ochocha gbasoro usoro nkewasi agwa nke Ikeokwu weputara nke nwere mmetuta n’atutu nghota oguu bu atutu nchọcha a wee ziputa ufodu agwa na akparamagwa di n’ejije atọ a. A choputara na agwa ndi ahụ e ziputara dabachara n’usoro nkewasi agwa. Oriaku, Ezenwata, Okwuchi, Obiora na Adaeze bu agwa ochicho nke onwe n’ihi na o bu odimma nke onwe ha ka na-achọ na mbu tupu nke ohanaeze. Ngozi, umu nnadi na Pasto Ben bu agwa ochicho ohanaeze ndi na-achọ odimma nke ohanaeze na mbu tupu nke ha onwe ha. Ndi bu agwa nnonetiti bu Obidiya, Tanka, Uche na Oti. Ha bu ndi na-achọ odimma nke aka ha nakwa nke ohanaeze n’otu oge. E ziputakwara

myiri na ndiiche di n'agwa na akparamagwa di n'ejije atọ a di ka o si metuta agba nke mbu, nke etiti na nke ohuru.

Okpurukpu okwu: agwa, akparamagwa, ochicho, ejije Igbo

Mkpolite

Ejije bu otu n'ime alaka ukwu atọ e nwere n'agumagu. Ndi ozọ bu Abụ na Iduuazi. Mbah na Mbah (2007) ziputara na o bughizi okwu a na-agbagha agbagha na agburu ma o bu omenala obula nwere agumagu. Ha gara n'ihu ziputa na ebe o di etu a, na ihe o putara bu na omenala obula nwere ejije ebe o bu na ejije bu otu n'ime ngalaba mejuputara agumagu. Ejije malitere na mba Griik. o bu site n'aka ndi Griik ka mba uwa ndi ozọ si malite ejije. Ejije bu oru e mebere maka mmeputa n'ama egwuregwu, obom, ma o bu ebe obula ohanaeze ga-elere ma muta ihe n'ime ya. Otu ihe ejije ji di iche n'agumagu ndi ozọ bu emereme. E nwere ejije odinala (onu) na nke ugbo a (ederede). Akaeze (n.d) kwuru na a bia n'ala Igbo, o dighi mgbe a maara ejije odinala malitere kpomkwem kama otutu ndi mmadu kwenyere na ejije odinala Igbo sitere na nkwenye, mmemme ihe ichu aja, nkokirikọ, nkomirikọ nke ndi Igbo nwere wee malite. A naghị ede ejije odinaala ede di ka ejije ugbo a, nke a maara onye ma o bu ndi o sitere n'aka ha na mgbe e dere ma o bu meputa ejije ahụ.

Ejije ederede mbu n'ala Igbo sitere n'aka Anaelechi B. Chukwuezi. Aha ejije ahụ bu *Udo ka mma*. Ndi 'Oxford University Press' biputara ya n'afọ 1974. Site n'oge ahụ rue taa, e nweela otutu akwukwo ejije Igbo. E nwere otutu mmebere ejije Igbo nke agwa (ndi mmee) bu otu n'ime ha. Agwa bu mmadu ndi mere otu ihe ma o bu nke ozọ n'oru nka. Omume agwa ma o bu ndi mmee n'agumagu na-eziputa akparamagwa ha. otutu ndi okammuta e meela nchocha n'ihe gbasara agwa ma o bu okpukpu agwa karicha n'iduuazi tinyekwara ejije nakwa n'abụ. Ha gunyere ndi di ka Nwadike (1995), Nwaozuzu (2001), Ikeokwu (2008), Echebima na Ikeokwu (2017), Ikeokwu, Ajah, Onuzulike na Domike (2018) na ndi ozọ. Site n'ihe nchocha ndi a niile, o nwebeghi onye gbasoro usoro nkewasi agwa nke Ikeokwu (2008) wee sekasia njiatule. o bu oghere a ka ndi ochocha choro imechi site n'igbaso usoro nkewasi agwa a wee lebaa anya n'ufodu agwa na akparamagwa di n'ejije *Obidiya, Ajo obi na onodu ugo (Adighi egbe mma)* iji ziputa: agwa ndi e ji ruo oru, etu agwa ndi e ziputara si daba n'usoro nkewasi

agwa na ndiiche ma ọ bụ myiri di n'agwa ndi di n'akwukwo ejije atọ ndi a.

Ntuleghari agumagu

Nchocha a tuleghari agumagu n'obere isiokwu ndi a: nkowa ọkpurukpu okwu, nnyocha atutu, ntuleghari isiokwu, atutu nchocha na nchikota ntuleghari agumagu.

Nkowa ọkpurukpu okwu

Okwu ndi gbara ọkpurukpu e lebara anya ma kowaa di ka ha si metuta isiokwu nchocha a bu agwa na akparamagwa na ejije Igbo.

Agwa na akparamagwa

Agwa bu otu n'ime mmebere agumagu nka obula. ọ na-enye aka n'ebe ọ di ukwu ikwalite akoro ako obula. Agwa bu onye ma ọ bu mmadu ndi no n'agumagu. Agwa nwere ike buru mmadu, mmuo, anumanu ma ọ bukwanu ihe anaghi eku ume. ọ bu ihe na-eme na ndu agwa na-akowaputa akparamagwa ya. Akparamagwa bu omume agwa ndi ahụ e ji ruo oru n'akoro ako. ọ bu usoro ma ọ bu onodu odee si ekenye agwa oru n'ime agumagu ya. Akparamagwa mejuputara ihe ndi ahụ e ji mara agwa. Odee na-eme agwa ka o mee omume ma ọ bu chee echiche nke ga-enyere ogu aka imata onye agwa bu. A na-esite n'omume agwa eziputa akparamagwa agwa di ka agwa ohi, asiri, iwe na onuma, ezi omume, ajo mmadu dgz. Odee na-esite n'agwa eziputa uche ya na nghota ya banyere ndu na obibi ya. Odee nwere ikikere ikpu agwa etu o si masi ya ma kenye ya oru nke ga-enye aka iziputa ihe ọ choro iziputara ohanaeze. O nwere ike itinye ajo ma ọ bu ezi ndu n'ime agwa nke ga-adaba n'ozi ọ choro igbasara ohanaeze.

Akporobaro (2012) ziputara uzọ di iche iche e si egosi ma na-eziputa agwa n'agumagu nke gunyere odidi agwa n'ile ya anya, ihe odee ma ọ bu agwa ndi ozo na-ekwu ma ọ bu kwuru maka ya, site n'ihe agwa ahụ kwuru ma chee n'obi, site n'omume agwa, site n'oru agwa ahụ na-arụ n'agumagu nka tinyekwara mmekorita ya na agwa ndi ozo. Ohaegbu (2016) mere ka o doo anya na agwa abughi omume ndi ahụ di n'ime mmadu nke na-eme ka mmadu di iche n'ebe ibe ya no kama na agwa bu mmadu no n'akoro ako. ọ bu mmadu nwere oke ma ọ bu oru ọ na-arụ n'agumagu ime ka akoro

akọ too eto ma ọ bụ na-etowanye. ọ kọwakwara na agwa nwere ike ibụ anụmanụ nke odee tinyere agwa mmadụ n'ime.

E nwere ụzọ dị iche iche ndị ọkammụta si wee kewasịa agwa. Echebima na Ikeokwu (2017) zipụtara nkewasị ndị a dị ka o si metụta nke Forster (1927), Nwadike (1995), Azuonye n'ime Mbah na Mbah (2007), na nke Ikeokwu (2008). Forster (1927) gbadoro ụkwụ n'omume agwa wee kewaa agwa ụzọ abụọ: agwa raariji na agwa ndaghari. Forster zipụtara agwa raariji dị ka agwa ndị ahụ omume ha adighi agbanwe malite na mbido akorọ akọ rue na ngwucha ya n'agbanyeghi onodu obula ọ hụta onwe ya. ọ buru omume ojoo, ọ ga-emegide ya ruo na ngwucha. {ma atụ: Ikpendu n'iduuzi *Anụ gbaa ajo oso* bugidere ajo mmadụ bido na mmalite ruo na ngwucha akorọ akọ ahụ. ọ burukwanu omume oma, ọ ga-emegide omume oma ruo na akorọ akọ abia n'isi njedebe. {ma atụ: Ngozi n'ejije *onodu ugo*...bugidere ezigbo mmadụ site na mbido ruo na ngwucha emereme ahụ.

Nwadike (1995), n'aka nke ya, gbadoro ụkwụ n'ugboro ole agwa putara n'akorọ akọ wee kewaa agwa ụzọ atọ ndị a: agwa oke mputa ihe/ike, agwa nro na agwa ndakpu. Agwa oke mputa ihe ka ọ kowara di ka agwa putara ugboro ugboro n'akorọ akọ. Agwa nro n'aka nke ozọ bụ agwa ndi ahụ a na-ekenye obere oru n'akorọ akọ. Ha aputachaghi oke ihe. Ebe agwa ndakpu bu ndi a kporo aha mana a nughị olu ha, ya bu, o nweghi mgbe ha putara kwuo okwu ma ọ bu ruo oru obula n'akorọ akọ. Ima atụ: *Ajo obi* n'ihu. 31 na ihu. 50, a kporo aha Maazi Njoku na Chukwudi mana o nweghi ihe ha mere ma ọ bụ ihe ha kwuru n'ejije ahụ.

Mbah na Mbah (2007) zipụtara ụzọ ise Azuonye si wee kewasịa agwa. Ha bu ndi a: agwa nsi n'emereme (naming), agwa nsi n'odidi (block), agwa nsi na njirimara (motifemic labelling), agwa nsi n'odimara (emblematic) na agwa nsi n'odo okoro (dramatic conflict). N'agwa nsi n'emereme, odee na-enye agwa aha di ka omume ya si di. N'agwa nsi n'odidi, odee na-eweputa oge na ohere kowaa ihe banyere odidi agwa n'ile ya anya. Agwa nsi na njirimara/omume bu udi agwa a na-enweriri ihe puru iche e ji amata ya, nke nwere ike ibu ihe o kwuru ma ọ bu site n'uzo mmeghari ahụ ya. Ọ na-enweriri omume puru iche e ji amata ya, ebe nakwa mgbe obula ọ putara. Agwa nsi n'odimara bu nke a na-amata site n'ihe e sere ese, ihe nnochite anya ma ọ bu ihe ndi e nwere ike imetu aka. Nke ikpeazu bu agwa nsi n'odo okoro bu nke na-emetuta agwa ozọ.

Ka akorọ akọ na-aga n'ihu, otu onye na-abụ onye nzuzu na onye e meriri emeri ebe onye nke ọzọ na-abụ onye maara ihe nakwa onye mmeri.

Ikeokwu (2008) n'aka nke ya gbadoro ụkwụ na mbunuche agwa wee kewaa agwa ụzọ atọ: agwa ọchịchọ nke ọhاناeze, agwa ọchịchọ nke onwe na agwa nnonetiti. Agwa ọchịchọ nke ọhاناeze bụ agwa ndị ahụ omume ha na ebumnuche ha bụ ime ihe ọhاناeze na obodo chorọ. Nke a gosiri na ọchịchọ obi nke agwa ahụ bụ ihụ maka ọdịmma nke ọhاناeze tupu ọdịmma nke aka ya. Agwa nke ọchịchọ onwe bụ agwa ndị ahụ na-achọ ka ebumnuche ha mezuo tupu nke ọhاناeze. Nke a gosiri na ọ bụrụ na ụdị agwa a abaa n'uche ọchịchị, ọ ga-ebu ụzọ kpojuo ma sụjuo akpa ya tupu o legharị anya imata ihe ọ ga-emere obodo ya maka ọdịmma nke ọhاناeze. Agwa nnonetiti dī ka aha ya si dī na-ahazī ebumnuche onwe ya na nke ọhاناeze n'otu oge. Dika o si eme ka ebumnuche nke onwe ya pụta ihe bụkwa ka o si eme ka ebumnuche nke ọhاناeze pụtakwa ihe.

N'ime nkewasị agwa n'agumagu, ọ bụ nke Ikeokwu kacha dī ọhūrụ ma zuo oke. ọ bụ nke a mere ndi ọchọcha jī kpebie igbaso usoro a wee lebaa anya n'agwa na akparamagwa ụfọdu dī n'ejije atọ e jī ruo ọrụ dika o si metụta ejije agba nke mbụ, etiti na agba ọhūrụ. *Obidiya* nọchitere anya ejije agba mbụ (1977), *Ajọ obi* nọchitere anya agba etiti (1998), ebe *onodu ugo* nọchitere anya ejije agba ọhūrụ (2007).

Ejije Igbo

Ejije bụ otu n'ime ngalaba ukwu e nwere n'agumagu. E nwere ụzọ ejije abụọ: ejije ọdinaala (onụ) na ejije ugbo a (ederede). Etu a ka ọ dīkwa na ngalaba agumagu ndi ọzọ, iduuzi na abụ. Ikeokwu (n.d) kọwara ejije dī ka mmegharị e meghariri ma ọ bụ e jijere ndu na obibi ya n'elu nkwago bụ nke nwere nzim ozi, nkuzi, nakwa akpamamụ n'ebe ndi nkiri ma ọ bụ ndi ọgụ nọ. Ọ gara n'ihu gosiputa na isi a hūrụ kwaba okpu n'ejije bụ mmereme, njije na omume omongu. Omume omongu bụ mmadụ ime omume ihe ọ bughị. Ndi Bekee kpọrọ nke a 'impersonation'. Nke a gosiri na ihe ọbula a kpọrọ ejije, ma ọ bụ nke ọdinaala, ma ọ bụ nke ugbo a ga-enweriri ihe nñomi n'ime ya.

Ejije malitere na mba Griik n'agbata senchuri isii tupu a mụọ Kraist. ọ bụ oge mmemme abụ nke ndi Griik jī efe chi ha ofufe

nke a kpọrọ *Dianosis*. ọ bụ n'obodo Athen kpom kwem ka nke a mere. Ọ bụ Thepsis bụ onye mbụ meputara ejije. O mere nke a site n'ijije etu ha kwenyere na Chi ha si akpa agwa. ọ na-emeputa akparamagwa Chi ha bụ *Dianosis*. Ọ na-etinye ndị nkwe na ndị ngu ka ọ ga-abụ ndi guo, ibe ha ekwee ma ọ bụ saa. Ka ha na-agu ma na-ekwe bụ ka Thepsis na-emeputa ihe ha na-agu ma na-ekwe n'udi ejije odachi. Ọ meputara udi odachi dakwasiri chi ha na-eke nke mere na a kpọrọ ejije mbụ ahụ ejije odachi. Site n'oge ahụ ruo taa, ndi mmadu kwenyesiri ike na Thepsis bụ onye mbụ meputara ejije tupu mba ndi ozọ enomiwe udi ihe ahụ o mere n'uzo digasi ichi.

Ejije Igbo sonyekwara n'otu aka ahụ nke mere na e nweela otutu ejije Igbo dika o si metuta ejije Igbo e dere ede. Ejije Igbo bụ ejije ahụ onye Igbo dere n'asusu Igbo nke metutara omenala Igbo. Ejije Igbo mbụ e dere ede bụ *Udo ka mma* nke Anaelechi Chukwuezi dere. E biputara ya n'afọ 1974. Site n'oge ahụ ruo ugbu a, e nweela otutu ejije Igbo e dere ede nke ndi e ji ruo oru na nchocha a sokwa n'ime ha.

Nnyocha atutu

Atutu ndi e nyochara na nchocha a bụ: atutu ememuomume na atutu uburu.

Atutu ememuomume (Behaviourist theory)

Onye choputara atutu ememuomume bụ John B. Watson n'afọ 1913. Atutu a na-arutu aka gbasara amumamu mmuo mmadu. Ọ na-ekwu na a na-enweta akparamagwa niile n'onodu. Ọ bukwa site na mmadu na gburugburu ya ka onodu si aputa. Baum (2005) tinyere atutu a n'omume, omenala na mbiputa akwukwo ya. Ememuomume kacha metuta omume karja echiche, mmetuta ma ọ bụ omuma ihe. Atutu a gbadoro ukwu na mbunuche na omume a na-ahụ anya nakwa nkwenye na e nwere ike izu onye obula ime ihe n'agbanyeghi ihe di adi n'agburu o si puta, omume e ji mara onye na echiche ime mmadu. Ndi otu a enweghi ihe ozọ ha kpọrọ mmuta n'abughi mmuta agwa ma ọ bụ omume oheru site n'igbado ukwu n'ihe a hutara n'ogborogboro. Atutu a dabara na nchocha a n'ihi na otutu omume agwa ndi di n'ejije ndi a kpara bụ site n'ihe ha mutara na gburugburu ebe ha hutara onwe ha.

Atụtụ ụbụrụ (Psychoanalytic theory)

Atụtụ ụbụrụ bụ otu n'ime atụtụ dị iche iche e nwere. Ndi tụtụtara atụtụ a bụ Sigmund Freud (1856-1939) na Carl Jung (1875-1961). O bụ Sigmund Freud bụ onye mbụ tụtụtara atụtụ a na ngwụcha senchuri iri na iteghete. Ihe nkwa Freud na-agbado ukwu bụ nkwenye na echiche mmadụ amaghị onwe ya na-emetuta omume ma o bụ agwa mmadụ. O kwenyere na onye obula nwere mmuo amaghị onwe nke na-emetuta akparamagwa mmadụ. Atụtụ ụbụrụ bara uru n'ihu na a na-eji ya akwa ihe banyere uto mmadụ nakwa etu ụbụrụ mmadụ si arụ ọrụ. ọzọ kwa, atụtụ a na ewe oge ma dikwa oke onu.

Ntulegharị isiokwu

E lebara anya ebe a na nchocha na nchoputa ndi odee ndi ọzọ merela n'ihe banyere agwa na akparamagwa n'agumagu Igbo. N'uche Nwachukwu (2001), e wepu agwa, o nweghi ihe dika emereme n'ihu na o bụ agwa na-eziputa emereme. O gara n'ihu ziputa na o bughi iwu na agwa ode ga-ewebata n'akoro ako a roro arọ ma o bụ akuko ifo ga-aburiri agwa mmadụ ebe o bụ na e nwere agwa anumanu, mmuo, chi, nakwa ihe ndi anaghi eku ume. Nwadike (2001) nyochara *Juọ obinna, ukwa ruo oge ya na Mmiri oku e ji egbu mbe*. o choputara na Ubesie ziputara omume agwa ukwu ya niile nke na-enyere ha aka n'igafe na nnukwu nsogbu. Nwaozuzu (2001) nyochakwara akanka Ubesie n'okpukpu agwa ya ka o si puta ihe na *Mmiri oku e ji egbu mbe* wee choputa na okpukpu agwa Ubesie na-apu iche. Ihe o ji kwuo nke a bụ na agwa ukwu ya niile na-abu agwa mmadụ karja mmuo ma o bụ chi. Ha niile na-enwekwa omume umeala na nsopuru. Ikeokwu (2008) lebara anya n'ufodu ejije Chukwuezi dere ma choputa na odee gbadoro ukwu n'omume mpako nke onwe nke agwa na-aputa ihe n'ihe niile o na-eme kwa ubochi; nke maarala ya ahụ ma burukwa nke o gbara mbo igbanwe.

Echebima na Ikeokwu (2017) mere nchocha banyere agwa na etu aha e nyere agwa si metuta omume agwa n'ejije *Eruru na onodu ugo (Adighi egbe mma)*. Ha ji atutu uburu mee ihe nsekasi ha. Ha choputara na e nwere mmekorita di n'etiti ihe na-akpali mmuo agwa na omume agwa n'ejije ndi ahụ. ọzọ kwa, ha choputara na o bughi naani na aha agwa metutara omume ha kama na o bukwa aha ndi na-atuzi aka n'okwu onu ha nye agwa ndi ọzọ nọ n'ejije.

Ikeokwu, Ajah, Onuzulike na Domike (2018) mere nchọcha n'akara agwa dị ka o si metuta abụ Igbo na 21st senchuri. Ha gbadoro ụkwụ n'atụtụ nghota oḡụ wee lebaa anya n'isiokwu a. Ha ji usoro sọvee ebe nsiri nweta njiatule bụ nseputa nsiri n'abụ Igbo. Ha chọputara na e nwere agwa na akparamagwa n'abụ Igbo. ọzọ bụ na odee abụ n-aji nnọchiaha, nkebiokwu na nkebiahirị eziputa agwa n'abụ.

Myiri dī na nchọcha ndi a e ziputara bụ na ha niile na-arutū aka n'ihe banyere agwa n'agumagu. Etu a ka ọ dī kwa na nchọcha a. Ndiiche dī na ha bụ na ebe ụfọdụ ji ejije tūlee ihe banyere agwa, ndi ọzọ ji akukọ na abụ wee ruo oru. ọzọ bụ na udi ha ji lebaa anya n'agwa dī iche iche. {ma atū: Nwaozuzu gbadoro ụkwū n'akanka Ubesie n'okpukpu agwa ebe Echebima na Ikeokwu gbadoro ụkwū na etu aha e nyere agwa si emetuta omume agwa. Ikeokwu Ikeokwu, Ajah, Onuzulike na Domike (2018) n'aka nke ha nyochara ụzọ ndi odeabụ si eziputa agwa n'abụ Igbo. Ebe nchọcha a si dī iche na nchọcha ndi ọzọ bụ na ndi ochọcha nyochara agwa n'ejije site n'usoro nkewasị agwa nke Ikeokwu weputara ma jiri atutū nghota oḡụ lebaa anya n'isiokwu a.

Atutū nchọcha

Atutū e ji ruo oru na nchọcha a bụ atutū nghota oḡụ (ANO). Onye tūputara atutū a bụ Richards (1929) ebe Rosenblath (1938) na Lewis (1961) nyere aka mee ka atutū a gbasaa aka n'agumagu mba Amerika na Jamini. O bụ atutū kwenyere na ọ bụ etu oḡụ siri ghota agumagu ya bụ ka ọ ga-esi tapia ya. O na-agbado ụkwū n'ogū karịa n'agumagu n'onwe ya. ANO anaghị elebakarị anya n'odee maobu ndina akwukwọ agumagu. Atutū a na-arutū aka n'oru oḡụ na ntapia agumagu. O naghị anabata nkwenye na agumagu nwere otu nghota maobu na agumagu ga-enweriri otu nghota mgbe oḡụ dī iche iche guru ya. Atutū a na-egosiputa na oḡụ obula na-atapia agumagu dika nghota o nwere n'ime agumagu ahu. oḡụ na-ewebata mmetuta obi ya, nghota ya, ndu ya nakwa amamihe ya n'ihe ọ na-agu. Nke a na-eme ka ndi oḡụ dī iche iche tūlee ma ghota otu agumagu n'uzo dī iche iche.

Ubi (2017) ziputara nghota oḡụ dika nke nwere ntọala ya n'agbata atutū odidi na atutū nnyocha ohuru. Ndiiche ha bụ na ebe atutū odidi na nke nnyocha ohuru hiwere isi ma gbado ụkwū n'akwukwọ agumagu na ndina ya, atutū nghota oḡụ gbadoro ụkwū n'ogū karisịa n'uzo dī iche iche ndi oḡụ si akowaputa ihe dī

n'agumagu. Atutù a dabara iji sekasja njiatùle na nchọcha a n'ihì na ndi ọchọcha nyochara agwa ndi ha ji ruo ọrụ di ka ha si ghota n'ihe ha gutara n'ejije *Obidiya, Ajo obi na ọnọdu ugo (Adighi egbe mma)*. ANỌ dabara n'usoro nkewasị agwa nke Ikeokwu (2008) n'ihì na agwa ndi anyi kporo agwa ọhanaeze ka onye ọgụ ọzọ nwere ike ikpo agwa nnonetiti ma o bu agwa ọchichọ nke onwe dika nghota ya n'agumagu ahụ si di.

Nchikọta ntuleghari agumagu

Ntuleghari agumagu nchọcha a malitere na nkọwa okwu ndi gbara okpurukpu. A kowara agwa na akparamagwa nakwa ejije Igbo. Ndi ọchọcha nyochara atutu ndi a: ememuomume, uburu, na nghota ọgụ. A tuleghari isiokwu ufodu metutara isiokwu a na-eme nchọcha na ya iji choputa oghere nchọcha a kwesiri imechi. ufodu n'ime ha bu: Ikeokwu (2008), Echebima na Ikeokwu (2017) tinyere Ikeokwu, Ajah, Onuzulike na Domike (2018). Nchọcha ndi a niile lebara anya n'ihe gbasara agwa mana o nweghi onye n'ime ha ji atutu nghota ọgụ sekasja njiatule nke o na-enwe onye gbasoro usoro nkewasị agwa nke Ikeokwu wee lebaa anya n'agwa na akparamagwa n'ejije Igbo. o bu ya kpaliri mmuo ndi ọchọcha igbasoro usoro nkewasị agwa ndi okammuta e ziputara n'elu wee lebaa anya n'agwa na akparamagwa n'ejije *Obidiya, Ajo obi na ọnọdu ugo (Adighi egbe mma)*.

Ngosi na ntucha njiatule

N'ebe a ka e ziputara agwa ufodu di n'ejije *Obidiya, Ajo obi na ọnọdu ugo (Adighi egbe mma)*. Agwa ndi e si n'*Obidiya* ziputa ma were ruo ọrụ gunyere – **Obidiya, Oriaku, Tanka na umu nnadi.**

Obidiya

Obidiya bu otu n'ime agwa putara ihe n'ejije *Obidiya*. o bu nwunye onuma Ejimofonna, onye umuegbu. Site na nkewasị agwa nke Ikeokwu, Obidiya dabara n'agwa nnonetiti, ya bu, n'agwa ọchichọ nke ọhanaeze nakwa agwa ọchichọ nke onwe. o bu agwa ọchichọ ọhanaeze n'ihì na o nabatara ikpe nkwmoto nke onye ọkaikpe, ka orubere onye ruo ya aka. Ma n'aka nke ọzọ, Obidiya bu agwa na-achọ odimma na mbunuche nke aka ya. Mbunuche nke onwe ya ma o bu nke aka ya putara ihe etu o si kpebie ibo ugwo di

ya, ọnụma, na-añaghị ntị ndum ọdụ onye nwe ala na nke umu Nnadi, ‘... ndidi ka mma... I ga-edị. Achula ụwa n’ike... were okwu dum si m n’ọnyị putara... ụzọ ahụ i choro iga anaghị aba uru...’(ihu. 27, 28 na 28). ọ choghi ịma ihe omume ya ahụ ga-aputara ọhaneze.

Obidiya gbanwere di ka ọnọdụ si wee dagharịa tumadi n’ihe metutara ọnwụ di ya. Na mmalite, Obidiya enweghi nsogbu ọbula. Nke a putara ihe site etu o si emeso di ya nke mere na di ya kwuru okwu si ‘Chineke nyere m gi abughi onye ewu ma ọlị (ihu. 12). Mana egwu daghariri n’ebe Obidiya nọ n’ihi ọnwụ di ya. O fooro ntutu taa ibo ugwo ọnwụ di ya. Mbọ niile Onye nwe ala na umu Nnadi gbara ime ka ọ hapuru Chukwu ọbọ amịtaghi mkpuru ọbula. Obidiya sirị ‘...agaghị m ekwe ...onye turu m n’ala ma mụ ataghị ya arụ, mụ anyusa ya mmamiri’ (ihu. 35).

Obidiya putara ihe nke ukwu malite na mbido ruo na ngwucha. O so emereme na-aga n’ihu ruo na emereme a bịa na njedebe. Oke ya n’ejije a putara ihe n’ebe ọ di ukwu. ọ bu nwaanyi huru di ya n’anya nke ukwu ma buru onye rapaara n’ahụ di ya. ọ bu nke a ka o ji kwuo na onye gburu di ya egbuola ya ‘... onye gburu ọnụma egbuola m’ (ihu. 27). Obidiya gbagidere mbọ ruo na o mezuru ebumnuche ya n’ebe Oriaku bu nke metutakwara ezinaulo ya. Nke a dabara n’ilu a na-atu si na otu mkpisi aka ruta mmanu, o zuo ndi ozo. Mgbe o mezuru ihe ọ choro ka obi ji wee ruo ya ala o wee kwuo ‘ọ di nke na-eme, ya mee, ọnụma, ije m agwula. Echi maobu taa, lee anya m. Oge anyi ruru ebe ahụ ka ikpe diri anyi niile’ (ihu. 87).

ọ bu obi di ya n’eziokwu. Aha ya dabara n’omume ya. ọ huru di ya, ọnụma, n’anya nke ukwu. ọ na-ele ya anya n’ihu mara mgbe obi di ya mma na mgbe obi adighi ya mma. ọ na-esiri di ya nri toro uto ma na-ajugasị ya ase ihe ọ ga-ewetara ya. ọnụma, di ya gbara ama nke a mgbe ọ sirị, ‘... i bu obidiya n’ezie’(ihu. 13). Obidiya eleghi anya n’azu n’ibo ugwo ọnwụ di ya. Nke a bu n’ihi ihunanya o nwere n’ebe di ya nọ. O mere ihe niile o nwere ike ime ma gbaa mbọ di ka nwoke ganye na o kpochapu Oriaku, onye kpata nku si ngwere biara ya oriri, na ezinaulo ya.

Oriaku

Oriaku bu otu n’ime agwa ndi putara ezigbo ihe n’Obidiya. ọ bu ya bu odo okoro ebe Obidiya bu isi agwa. Oriaku bu agwa

ochichọ nke onwe. Naanị ihe Oriakụ na-achọ bụ maka ọdịmma nke ya. ọ bụ onye anya ukwu. O na-enwe ọhụ n'iwufu ọbara. Nke a mere o ji nwee nnukwu ọhụ mgbe o gbuchara ọnụma. A matara nke a site n'ọhụ Gogo, nwa odibo ya mgbe ọ sirị, 'Nwoke ọjọọ. I na-anụrị ọhụ na I gburu ọchụ. I chere na Chineke ahughị gi' (ihu. 56). ọriakụ bụ ajọ mmadụ malite na mbido ejije a ruo na ngwucha ya. ụdị ndụ ahụ butere ya ọnwụ ihere na ọnwụ erughị eru. O ji n'ihị ọnọdu ya n'obodo nakwa ego o nwere chọọ inapụ ọnụma ala ya n'ike. O mechara gbuo ọnụma site n'aka ndị ogbu isi o goro ọrụ. N'uche Oriakụ, o chere na ọ dighị ihe Obidiya ga-emenwu ya dị ka nwanyi. ọ sirị, 'O nweghị ihe nwanyi ya ga-eme' (ihu. 56). Oriakụ ledara Obidiya anya, Obidiya wee sọọ ya na ezinaulọ ya akwụ.

Ọ bụ omume ya buuru akukọ di n'ejije a gawa njem. Ọ bụ onye oke ochichọ. Nke a mere na ihe niile o nwere ejughị ya afọ nke mere na o kpebiri na ya ga-ahụ isi ala ọnụma ahụ na-agbanyeghị na Majistretị e kpeela ikpe kwụ ọtọ maka ala ahụ. O nweghị onye ọ kporọ ihe. O weere onwe ya dika ejesia n'ihie niile. 'Aga m eji nkume ya... ka majistretị iberibe a mata na aga na-asopurū okwu anyị... goment ọ bụ ole ndị? Oriakụ' (ihu. 2). Oriakụ bụ ọdọ okoro na-adogha isi agwa bụ Obidiya. N'ikpeazụ, Obidiya meriri Oriakụ. Oriakụ wee buru onye nzuzu na onye e meriri emeriri na ngwucha ejije ahụ. Oriakụ bụ onye mpako na nganga. ọ nọ n'etu ọhụ ihe ndị o nwegasiri mgbe ọ nọ na-enwe ọhụ maka ọnụma o gburu wee si, 'Ka m nujue mmanya afọ taa... ụmụ ihe na-enye m nsogbu ... enyela ohere ... A lụla m isi ụmụ nwanyi anọ, e nwere m ezigbo ego na bank, Chima, nwa m na-amụ dọkita n'ala bekee... ' (ihu. 57).

Tanka

Tanka bụ otu n'ime agwa nta e nwere n'*Obidiya*. ọ bụ onye ara. O soghị n'agwa ndị putara ihe n'ejije *Obidiya*. Ọ bụ agwa nnonetiti. Ọ bụ agwa na-achọ ma ọdịmma ọhaneze nakwa ọdịmma nke onwe ya n'otu oge. O nwechaghị ihe di oke mkpa o mere n'ejije. N'ihie nke a, e wepugodi ya, ejije ka ga-akwụ chīm. Ka osila di, e webatara ya iji kpaa ndị nkiri na ndị oguu ụka ọchị tinyekwara Obidiya. Ihu akwukwọ 65 na 66 gosiri mkparịta ụka di n'etiti Tanka na Obidiya. Tanka bụ onye ara ma na-ajụ Obidiya ma o chere na ya bụ onye ara ka ya (Obidiya). Ọtụtụ okwu ndị ọzọ o kwuru gosiri na isi adighi ya mma dika: 'I ga-eyi tie n'olu? Enwere m iri, otu, anọ, asatọ... I chere na m bụ onye ara ka gi? I na- kpọ m onye ara?

Damful, idiot, non-sense, damburuba, garamafun, Tufia! Lee kòbò egbe; lee oche nkita... (ihu. 65).

Ụmụ Nnadi

Ụmụ Nnadi dabara n'agwa ọchịchọ nke ọhaneze. Ha bụ ndị ọgba ama. ọ bụ ha na-eme ka ndị ọgụ ma ọ bụ ndị nkiri mara ihe ga-eme. N'ihu akwụkwọ nke mbụ na nke abụọ, e sitere n'ọnụ ha mara etu mmiri siri baa opi ụgbọgiri n'okwu gbasara Obidiya na Oriaku na ihe putara n'ime ya. E nwere ike ihuta ha dika agwa nnọnetiti ma burukwa agwa ọchịchọ ọhaneze site n'oru ha ruru n'ejije a. ụmụ Nnadi putakwara n'ihu. 25 ruo na 28 ikasi Obidiya obi mgbe ọ na-ebe akwa onuma, di ya nke ọ na-amaghi ihe mere ya ma ọ bụ ndi gburu ya. Ebe ndi ozọ ha putara ma gbaa ama ihe gaje ime bu n'ihu. 54 na 55, 62 na 63, 66 ruo 68, 74 na 75, 80 dgz.

Ajọ obi

E nwere otutu agwa n'ejije *Ajọ obi* ma ndi anyi ji ruo oru bu: **Ezenwata, Uche, Okwuchi na Oti.**

Ezenwata

Ezenwata bu di obiageli. O bu oji ego achu ego a na-etu Osisinaamiego. O bu enyi Onyema, onye ya na ya nwe kompin. Enyi ha abuo malitere tupu Ezenwata aluo Obiageli. Enyi ha abuo gakwara n'ihu mgbe a lutchara obiageli. Nke a mere na ha niile naadi na mma. Mana ka oge na-aga, Ezenwata bidoro kpawa agwa n'udi na o nwere ihe ozọ na-aga n'etiti Onyema na obiageli. N'ihu akwukwo 8, Ezenwata gwara obiageli mgbe o choro ikwunyere Onyema okwu, 'Biko obij, e mechaa ka gi na Onyema kpawa...Onyema hapugodu ya ka o jeere m ozi...' o bu Ezenwata bu ajọ obi nke bu aha ejije a. Omume ya n'ebe nwunye ya na enyi ya nwoke no gosiri na o nwere ajọ obi. Onye obula nwere ajọ obi na aburiri agwa na-acho ọchichọ nke onwe. Lee ufodu okwu o gwara Onyema n'ulo oru, 'Biko jewe n'ofiji gi, ma i choghi iga, i nwere ike jekwuru nwunye m luru gi n'ulo ka gi na ya kochawa m...Lee anya Onyema, ka m gwazie gi, wepu anya na nwunye m, ihe mu na gi nwekotaraonu bu aku anyi, nwunye m esoghi na ya...' (ihu. 20 na 21). Ezenwata mechara kpo oriri mkpezi n'uzo aghughu ma hazie etu ya na Onyema ga-esi gawa Legosu n'abal ubochi ahụ ha mechara oriri ahụ. N'udi o si na-ese obiageli na Onyema foto ubochi

ahụ kpọrọ Onyema ogwu n'obi o ji si, 'Eze, foto nke a i na-ese anyị aghara aghara ọ dịkwa na mma?(ihu. 54). E mechara chọputa na ebumnuche Ezenwata ji choriri ka ya na Onyema gawa Legosụ n'abalị ahụ bụ ka o tinye Onyema na gbagharịa mana Chukwu nyeere Onyema aka ime ihe ngwa ngwa nke mere na ọ gbanahuru nsogbu ahụ.

Uche

Uche bụ otu n'ime agwa putara ihe n'ejije a. Ọ bụ agwa nnọnetiti nke na-achọ ma ọdịmma nke ya ma nke ọhaneze. Ọ bụ onye nnyochaputa lebara anya n'ihe gbasara ọnwụ Ezenwata. Malite n'ihu. 85 ruo na 118 gosiri ajuju ọnwụ ditekiiwu Uche gbara Onyema na ndị ezinaulọ Mazi Ezenwata – Ọbiageli, Oti na Orie. O ji amamihe wee juputa ha ihe niile ọ choro imata banyere ọnwụ Ezenwata site n'ikpopta ha otu otu iza ajuju ahụ. Ihe gbara ọnwụ Ezenwata gburugburu juru Uche anya ma buru nke ọ hubeghi kemgbe ọ malitere ọrụ ditekiiwu, '...Kemgbe m ji bido ọrụ ditekiiwu echeghi m na o nweela nke gbawara m isi dika nke ya' (ihu. 120). N' ikpeazu, mgbe Uche ji kwuwe okwu ilu ọbiageli bụ mgbe ọ choptara na Onyema alula nwaanyi. O cheburu na aka Onyema di n'onu Ezenwata ka o wee luwa Ọbiageli. Lee ihe Uche kwuru n'ihu. 124, 'obi, ama m na ọ ga-atu gi n'anya ma m gwa gi na m huru gi n'anya... m chere na anya Mazi Onyema di ebe i no'. Uche juru ya ihe ga-eme ka ha abuo ghara ilu di na nwunye ebe ọ bụ na Onyema a lula nwaanyi. Ha abuo mechara luo di na nwunye. Otu ubochi, Uche na nwunye ya kpọrọ Onyema oku n'ulo ha. Ha rioro Onyema ka ọ kporo ha ihe omimi maka ọnwụ Ezenwata ebe ọ bụ na e mechiela okwu ahụ mgbe tere aka tinyere na Uche anoghizi n'oru ditekiiwu. Onyema kporo ha etu ihe niile siri mee. E sitere n'ihe Onyema korọ mara na ọ bụ ajo obi mere Ezenwata o ji wee jiri aka ya dulaa onwe ya mmuo.

Okwuchi

Okwuchi bụ nwunye Okafo ma buru nne Ezenwata. Ọ bụ agwa na-achọ ọchịchọ nke onwe ya. Ọ bụ onye iwe oku. Ọ bụ nke a mere na ọ gbagara na nke dibia iga chopta ihe mere nwa ya, Ezenwata. Okwuchi bụ ajo nwanyi nwere ajo onu. Ọ na-akpari mmadu niile tumadi di ya. Ajo omume ya putakariri ihe mgbe ọ kpọrọ di ya gaa na nke nne na nna ọbiageli inye mkpesa maka

ọbiageli. Onu mmiri okwu ya n'ihu. 43 ruo 46 gbara ajo ndu ya n'anwu. Mba niile o bara ihe o ga-eme ọbiageli di ka onye o chere gburu nwa ya amutaghị mkpuru ọbula. Okwuchi bu onye na-anabata asiri nke oma. O bu ya mere na o dighi achọ imata eziokwu banyere ihe o nuru tupu o banye n'ime ya.

Oti

Oti bu nwa odibo nwoke Ezenwata na ọbiageli. o na-arụ oru odibo nwoke na-arụ n'ulo di ka isacha ugboala nna ya ukwu, ihicha akpukpo ukwu nna ya ukwu na ihe ndi ozo. o na-asu nsu nke ukwu. O nweghi ka o kwuchaa otu ahirio kwu ka nsu ghara ibata na ya. O bu ya bu otu ihe mapuru ya iche na agwa ndi ozo. O bu agwa nnonetiti. O sokwa na ndi ditektiiwu gbara ajuru onu gbasara onwu nna ya ukwu bu Ezenwata. Oge ufodu, o na-akpoturu ya na Orie, odibo nwanyị Ezenwata nke nne ha ukwu bu ọbiageli na-egbochi ha ime mkpotu. o bu Oti meghere uzọ n'ime abali ubochi ahụ Onyema laghachiri azu n'aha Ezenwata.

Onodu ugo

Onodu ugo bu akwukwo ejije nke ato e ji ruo oru na nchocha. Agwa ndi e sekasiri bu ndi a : **Ngozi, Obiora, Adaeze na Pasto Ben.**

Ngozi

Ngozi Okonkwo bu agwa kacha puta ihe n'ejije a. O bu onye Ugwueke. Nne na nna ya noro otutu arọ na-amutaghị nwa tupu Chineke e jiri ya meghee uzọ omumu. Chineke kara ya akara ibu nnukwu mmadu site n'afọ nne ya. A matara nke a site n'okwu Pasto Ben n'ihu akwukwo 10, 'Onye nwe anyi si na o bu nwa nwanyị ka iga-ebu uzọ muo. Nwa nwanyị ahụ ga-emechapu ezinaulo unu na obodo unu ihere n'ihu. O bu odogwu nwanyị'. Aha Ngozi bido na nwata puta ihe n'ihia onatarachi Chukwu nyere ya. A matara ha mmadu ano, ato bu umu nwanyị ebe otu onye bu nwoke. O bu ego na ihe nrite di iche iche o na-enweta na 'scholarship' ka e ji zuo ya na umunne ya n'akwukwo. O na-aga asompi di iche iche ma na-anochite anya ulo akwukwo ya. O bu site n'onu Ubajaka n'ihu. 33 ka e si mara na a na-anu aha Ngozi na radio nakwa na tiivii. Na o gaala nochite anya obodo a bu Naijiria na mpaghara di iche iche na mba Ofesi nakwa mba ndi isi ojii di iche

iche. Nke a juru Okika anya o ji wee juo ajuju n'ihu. 34 si, 'o kwa anyi si na nwanyi abaghi uru na o bu nwoke ka mma?'

Ngozi bu agwa ochicho ohaeze. O bu onye na-enwe mmasi maka odimma nke ohaeze. Aha ya no na-ebe jim jim ebe niile. O baara ezinaulo ya nakwa obodo ya uru n'uzo puru iche. Site n'otutu ihe Ngozi mere n'obodo ya, ha kpebiri ichi ya echichi na-agbanyeghi na o bu nwanyi. O zoputara ndu ndi obodo ya bu Ugwueke n'aka ndi iro ha ndi Obiukwu nke mere na ndi Obiukwu dabara n'olulu ha gwuuru ndi Ugwueke. Ngozi luru Obiora nwanyi, ruoro ya ulo, gonye ya ugboala, bidoro ya ahia nakwa otutu ihe ndi ozo o mere nwanne ya nwoke na ezinaulo ya. Ngozi gbaara ala ruoro onwe ya ebe o ga-ebi ka esemokwu ghara idaputara ya na nwanne ya mgbe ndi mgbachu ekweghi na o ga-alu di n'ihi oke akwukwo o guru nakwa asiri a kuru otutu umu nwoke choburu ilu ya.

N'agbanyeghi obi oma Ngozi n'ebe oha mmadu no tumadi n'ebe nwa nne ya nwoke, Obiora no, a hutara otutu ntajianya megide ya. Adaeze nwere ntajianya n'ebe onatarachi Ngozi di. O bu ya ka o ji kuo asiri ma gakwaa na nke onye dibia (Ogbunka), ka o meminaara ya Ngozi. Nke ahụ ekweghi omume n'ihi na Ogbunka mere ka o doo Adaeze anya na eluigwe kara Ngozi akara (ihu. 38 ruo 45). O bu ntajianya ka ufodu umunna na ufodu ndi obodo Ngozi ha ji dobe ya n'onodu alughi di. Onye obula tinyere isi maka ilu Ngozi, a kuro onye ahụ asiri, o laa azu. Ndi mgbachu ekweghi na o ga-alu di. Ha na-akpo ya akada n'ihi oke akwukwo guru oke akwukwo (ihu. 54 ruo 56).

Obiora

Obiora bu agwa ochicho onwe ya. O bu nwanne nwoke Ngozi Okonkwo. O bu ya bu otu nwoke ha mutara mana o bu efulefu mmadu. Ngozi gbara mbọ nke ukwu ihu na **Obiora** guzoro nke oma. ufodu n'ihe Ngozi mere iji hu na o guzoro ma buru mmadu gunyere ndi a: o lutaara ya nwanyi, ruoro ya ulo, gonye ya ugboala, bidoro ya ahia nakwa otutu ihe ndi ozo o meere nwanne ya nwoke na ezinaulo ya. N'agbanyeghi na Ngozi na-ata na-agbu **Obiora** n'obi, **Obiora** na-ata na-agbu Ngozi n'anya. **Obiora** kpasoro nwanne ya Ngozi agwa ojo mgbe o kutara Nkechi ka o buru nwa ya ebe o bu na Ngozi alughi di ma ya fodu imuta nwa. o choro ka o buru ya ga-enwe aku niile Ngozi kpapa ma o buru na

Ngozi nwuọ. Ọ bụ ya mere na ọ chọghị ịjị anya hụ nwatakiri ahụ. Ọ jị ihe ọjọọ kwuọ Ngozi ugwọ ihe ọma niile o mere ya. N'ikpeazu, ọ ruru ala mgbe Ngozi nwuru nke na ọ bughị mmadu si ya were ọsọ gbapu n'obodo ahụ. Nke ya erughị ya aka ma nke Ngozi erughị ya aka.

Adaeze

Adaeze so n'agwa nta di n'ejije a. ọ bụ nwata akwukwọ na Mahadum Naijiria di na Nsuka. ọ bụ onye agam n'ihu mmadu ibe ya n'elu ilu n'obi. ọ maghi na agam n'ihu Ngozi bụ onatarachi. Ihu. 38 ruo 42 gosiri asiri ọ sirị megide Ngozi. Lee 'ọ kwa anuru m na o nwere onye na-edere ya ihe n'ule? ... Anukwara m na ndi nkuzi nabunye ya *espo...* Anuru m na nna ya gworo ogwu egwuregwu kanye ya n'ukwu, gworo ogwu akwukwọ kanye ya n'isi'. Enyi nwanyi Adaeze bụ Ego dugara Adaeze na nke dibia Ogbunka, ka o meminaara ya Ngozi Okonkwọ. Mgbe Ogbunka mesiri anwansi ya, ọ gwara Adaeze na uzọ agaghị n'ebe Ngozi nọ. Lee ufodu ihe Ogbunka kwuru, '... ndi eluigwe kara ya akara...aka ya di ocha'(ihu. 44). Akparamagwa ndi a Adaeze ziputara gosiri na ọ bụ agwa na-achọ naani maka odimma nke aka ya. Ya mere Adaeze jiri buru agwa ochichọ onwe ya.

Pastor Ben

Pastor Ben bụ agwa ochichọ ohanaze. ọ bụ agwa na-achọ maka odimma nke ohanaze. ọ bụ ya ka Okonkwọ na nwunye ya gara kọsara mkpa amughị nwa ha. Ọ bukwa site n'aka ya ka e ji bue amuma omumu Ngozi na ihe ọ ga-abu n'ụwa nke mechara bịa n'isi mmezu. Nani ebe ọ putara ihe karịa bụ n'ihu akwukwọ 7 ruo 11. Ọ bụ Ebele, enyi Amaka tupenyere ya azu maka ihe Chukwu ji Pastor Ben eme tumadi n'ebe umu nwanyi na-achọ mkpuru nke afọ nọ. Ọ bụ Ebele ka Amaka kporo ka ọ bịa jiri onu ya kowaara di ya maka Ben etu di ya ga-esi kweta (ihu. 6).

Nchikota

Site n'ejije ato ndi a e ji ruo oru nke nochitere agba mbido odide ejije Igbo, etiti na mmechi, a choputara na omume agwa ndi ahụ, ya bụ, akparamagwa ha niile bucha nke nwere ike ime ma n-eme na gburugburu anyi taa. N'*Obidiya*, omume Oriaku na Obidiya dika o si metuta igo ndi ogbu n'oru igbu mmadu nakwa isi n'uzo

igwọ ọgwụ meminaa mmadụ bụ omume a na-ahụta n'obodo taa. N'*Ajọ obi*, omume Ezenwata dịka o si metụta ajọ obi ya n'ebe enyi ya nwoke na nwunye ya na-emekwa n'ogborogborodo anyị ugbo a. Mana etu Onyema na ozu Ezenwata siri gaa abụchaghị ihe dị mfe ime ka mmadụ ọbụla ghara ichọputa. Omume ndị putara ihe n'*onọdu ugo* bụ omume a na-ahụta na ndụ a. N'*onọdu ugo* dị ka ejije agba ọhụrụ, aha agwa niile bụcha ụdị aha a na-aza taa. N'otu aka ahụkwa, ntọala ya bụ ebe doro anya a ma ama dị ka Legosụ, Mahadum Naijiria, Nsukka dgz. Mana ọ dīchaghị etu ahụ na nke agba ochie ebe ntọala ya bụ ebe edochaghị anya dika ụmụegbu n'*Obidiya* tinyere na aha agwa ụfọdụ abụchaghị aha ndị mmadụ na-aza ugbo a kama na a na-enye aha dika omume onye ma ọ bụ ọrụ ya si wee dīrī dika Obidiya, Oriaku, ndi ogbuu dgz.

Mmechi

Nchọcha a ziputara agwa ụfọdụ dī n'*Obidiya*, *Ajọ obi na onọdu ugo* (*Adighi egbe mma*). Ọ gbasoro usoro nkewasị agwa nke Ikeokwu (2008) wee kewasị agwa anọ anọ n'ejije ndi a e ziputara n'elu. Agwa ukwu abụọ na agwa nta abụọ ka a roputara n'ejije ọbụla. N'*Obidiya*, e ziputara agwa ndi a: Obidiya, Oriaku, Tanka na ụmụ nnadi. N'*Ajọ obi*, e ziputara agwa Ezenwata, Uche, Okwuchi na Oti. Ebe e ziputara agwa Ngozi, Obiora, Adaeze na Pastọ Ben n'*onọdu ugo*. N'iji atụtụ nghota ọgwụ, ndi ọchọcha agwa niile e ji ruo ọrụ dabanyechara n'usoro nkewasị agwa: ọchichọ onwe, ọchichọ ọhanaeze na nnọnetiti. ụfọdụ bụ agwa nke ọchichọ onwe, agwa ọchichọ ọhanaeze ebe ụfọdụ bụ nke nnọnetiti. N'*Obidiya*, Obidiya bụ agwa nnọnetiti, Oriaku bụ agwa ọchichọ onwe, Tanka bụ agwa nnọnetiti ebe ụmụ Nnadi bụ agwa ọchichọ ọhanaeze. N'*Ajọ obi*, Ezenwata bụ agwa ọchichọ onwe, Uche bụ agwa nnọnetiti, Okwuchi bụ agwa ọchichọ onwe ebe Oti bụ agwa nnọnetiti. N'*onọdu ugo*, Ngozi bụ agwa ọchichọ ọhanaeze, Obiora bụ agwa ọchichọ onwe ya, Adaeze bụ agwa ọchichọ onwe ya ebe Pastọ Ben bụ agwa ọchichọ ọhanaeze.

Edensibia

Akaze, C. M. (n.d). Akwukwọ nkuzi. Mahadum Nigeria, Nsukka.
Akoma, E. (1988). *Obidiya*. Ibadan: University Press Limited.
Akporobaro, F. B. O. (2012). *Introduction to fiction and its ideology*. Lagos: Princeton Publishing Co.

- Baum, W. (2005). *Understanding behaviourism: Behavior culture and evolution*. (2nd ed.). Wiley: Blackwell.
- Echebima, H. C. na Ikeokwu, E. S. (2017). Characterisation and naming: A relational identity in *Eruru* and *onọdu Ugo*(*Adighi Egbe Mma*). Nsukka. *Journal of African Languages and Linguistics*,12, 86-111.
- Ikeokwu, E. S. (2008). Self-construct and characterisation: A focus on A. B. Chukwuezi's plays. *Nsukka Journal of Humanities*, 17, 163-170.
- Ikeokwu, E. S. (n.d). Akwukwọ nkuzi. Mahadum Nigeria, Nsukka.
- Ikeokwu, E. S., Ajah, D. A., Onuzulike, C. A. na Domike, I. N. (2018). Akara agwa di ka o si metuta abu Igbo na 21st senchuri. Paper presented at the 2018 international conference and Chinua Achebe memorial lecture, University of Nigeria, Nsukka.
- Mbah, B. M. na Mbah, E. E. (2007). *Azuonye: Lectures on Igbo literature and stylistics*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd.
- Nwachukwu, J. O. J. (2001). *A handbook of creative writing*. Enugu: John Jacob's Classic Publishers.
- Nwadike, I. U. (1995). J. U. T. Nzeako as an Igbo novelist. (A Ph. D Dissertation, University of Port Harcourt, Port Harcourt).
- Nwadike, I. U. (2001). Stylistic study of Ubesie's first three novels. In E. N. Emenanjo (Ed.), *Tony Ubesie: The man and the artist*, (pp. 68-88), Owerri: Afrika-Link Books.
- Nwadike, I. U. (2015). Characters in literature: The Nwadike model: A contribution to world literature. A paper presented at the 9th conference of Igbo studies association on Igbo oral literature: Problems and prospects, University of Nigeria, Nsukka.
- Nwaozuzu, G. I. (1998). *Ajo Obi*. Enugu: Format Publishers.
- Nwaozuzu, G. I. (2001). Characterisation in Tony Ubesie's novels. In E. N. Emenanjo (Ed.), *Tony Ubesie: The man and the artist*, (pp. 89-106), Owerri: Afrika-Link Books.
- Obidieube, J. I. (2007). *onọdu ugo* (*Adighi Egbe Mma*). Onitsha: Lincel Publishers.
- Ofomata, C. E. (2012). *Anu gbaa ajo oso*. Enugu: Format publishers (Nig.) Ltd.

- Ohaegbu, A. U. (2016). *Insight into basic elements of the novel*. Nsukka: Great AP Eupress publishers Ltd.
- Ubi, E. D. (2017). Reader response criticism. In B. M. Mhah (Ed.), *Theories of Contextual Linguistics*. (pp. 224-243). Awka: Amaka Dreams Ltd.